MARS *et* HISTORIA

25 JAAR
MARS et HISTORIA
1966 - 20 augustus - 1991

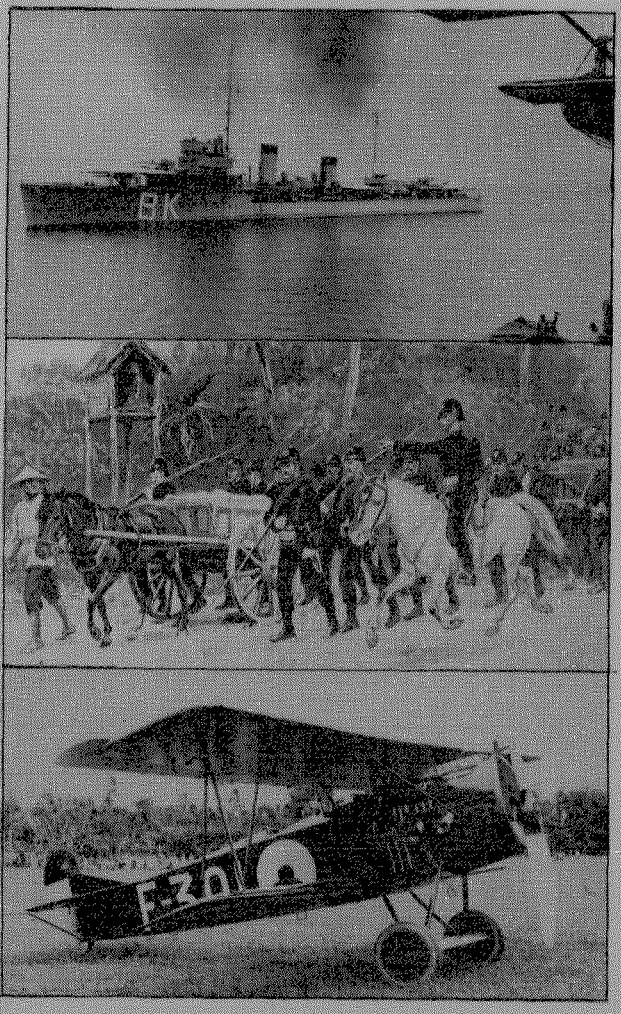

25e Jaargang nummer 2 - maart/april 1991

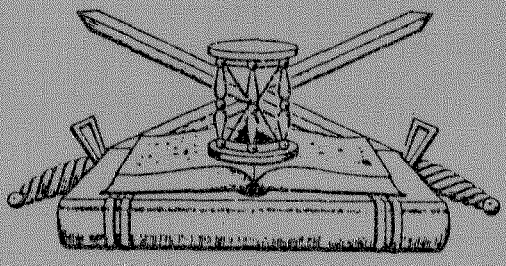

ORGAAN
van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie. Opgericht 20 augustus 1966. Verschijnt 6 x per jaar.

Beschermheer: Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden.

SAMENSTELLING VAN HET BESTUUR:
Voorzitter: H. Muller, **Vice-Voorzitter:** F.J. van Lier, **1e Secretaris:** mevr. P.H.Th. Dumon, **Penningmeester:** drs. J.A. Bom, **2e Secretaris:** E.W. van Popta, **Leden:** jhr.mr. D.J.H.N. den Beer Poortugael, J. van den Berg, B.C. Cats, J.A.H. Engelman, H.F. Fabri, mr. C.J.H. Kramers, C.B. Nicolas.

ADRESSEN DAGELIJKS BESTUUR:
Voorzitter: Willem III-laan 14, 4835 LB Breda, tel.: 076-653239. **Vice-voorzitter:** Herenstraat 9, 4116 BK Buren. **Secretaris:** Aart van der Leeuwlaan 56, 2624 LD Delft, tel.: 015-567564. **Penningmeester:** Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar, tel.: 01751-18624. De contributie bedraagt per jaar min. **f 35,00**, te storten op rek.nr. **65.82.12.125** van de Nederlandsche Middenstandsbank te Wassenaar, t.n.v. de Nederlandse Vereniging van Militaire Historie of op giro **29 40 790** van de N.V.M.H. te Wassenaar.

SAMENSTELLING REDAKTIECOMMISSIE:
J. van den Berg, H.F. Fabri, E.W. van Popta.

Redaktie-adres: Cronestein 85, 2804 EL Gouda.

Ledenadministratie: Mevr. P.H.Th. Dumon, Aart van der Leeuwlaan 56, 2624 LD Delft, tel.: 015-567564.

AFDELINGSCORRESPONDENTEN:
(1) 'KRIJGSGESCHIEDENIS, KORPSGESCHIEDENIS KL' vóór 1813, olv drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage 070-3251955
ná 1813 olv E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade (gem. Nuth) 045-242962
drs. R.P. de Graaf, Poortjesgoed 14, 3901 LC Veenendaal 08385-27780
(2) 'TRADITIES EN CEREMONIEEL' olv P. van der Burg, Hoofdstraat 94, 3972 LC Driebergen 03438-17588
(3) 'UNIFORMKUNDE' olv F.A.Th. Smits jr., Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg 070-3873961
M. Talens, Salomonszegel 115, 7322 ET Apeldoorn 055-661706
(4) 'RIDDERORDEN EN ONDERSCHEIDINGEN' olv H.G. Meyer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray 04780-82992
B.W. Wagenaar, Händelstraat 18, 1901 VA Castricum 02518-53084
(5) 'MILITAIRE EMBLEMEN' olv B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum 02159-13563
C. van Ekeris, Anslostraat 183, 2533 KD 's-Gravenhage 070-3886566
(6) 'WAPENS EN MUNITIE' olv J. Lenselink, Oxfordlaan 49, 2314 EB Leiden 071-894012
(7) 'MILITAIRE MUZIEK' olv mr. R.A. Schimmel, De Mildestraat 57, 2596 SW 's-Gravenhage 070-3246568
(8) 'OVERZEESE VERSTERKINGSWERKEN MET NEDERLANDSE HISTORIE' olv. A.F. Lancker, Weidemolen 56, 1703 TB Heerhugowaard 02207-43171
(9) 'MARITIEME GESCHIEDENIS' olv M.K. Zaagman, Ds. Van den Boschlaan 225, 2286 PH Rijswijk (ZH) 070-3946539
(10) 'NAPOLEONTICA' olv Joh. Schaede, Wouwermanstraat 31III, 1071 LW Amsterdam 020-6624311
(11) 'TWEEDE WERELDOORLOG' olv E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade (gem. Nuth) 045-242962
(12) 'MILITAIRE EN CIVIELE MINIATUURFIGUREN' olv D.E.J. Stoot, De Wouden 87, 9405 HC Assen
(13) 'VAANDELS EN STANDAARDEN' olv Kl. Sierksma, 'Nij Midgaard', Woelwijk 1, 9255 KE Tytsjerk 05118-2524
(14) 'EERSTE WERELDOORLOG' olv dr. F. Snapper, Burg. Patlijnlaan 136, 2585 BM 's-Gravenhage
(15) 'KONINKLIJKE MARINE' olv B.E. Stuit, Middelzand 2711, 1788 CM Den Helder 02230-44649
(16) 'MILITAIRE GENEALOGIE' olv G. van Zuijdam, Dennenlaan 12, 7313 AM Apeldoorn 055-553839
(17) 'MILITAIRE FOLKLORE' olv F.W. van Steen, Lion Cachetstraat 2, 3851 ZE Ermelo 03417-51983
(18) 'MILITAIRE VOERTUIGEN EN TANKS' olv M.C. van der Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK 's-Gravenhage 070-3634391
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede 023-291324
W. den Dunnen, Eekhoornrade 50, 2544 VB 's-Gravenhage 070-3679631
(19) 'KONINKLIJKE LUCHTMACHT' olv J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda 01820-34283
Dr. P.C. Boer, Waterklaver 2, 2804 PN Gouda 01820-35332
(20) 'KNIL' olv C.A. Heshusius, Van Alkemadelaan 350, flat 316, 2597 AS 's-Gravenhage 070-3248495
(21) 'MILITAIRE BIBLIOGRAFIE TIJDSCHRIFTEN' olv drs. M.J. Lohnstein, Vondellaan 15, 6881 MC Velp 085-615484
(22) 'MILITAIRE GEDENKTEKENS EN MONUMENTEN' olv drs. J.A. Bom, Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar 01751-18624
J. Albarda, Lindenheuvel 12A, 1217 JX Hilversum 035-46815
(23) 'KORPS MARINIERS' olv drs. J. Nuis, Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden 02159-46037

Reeds verschenen nummers kunt U, zolang de voorraad strekt bestellen bij J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda, tel.: 01820-34283.
Losse nummers (inclusief portokosten) *f* 6,75, over te maken aan de penningmeester. Lustrumnummers (5/81 en 5/86) *f* 12,50 (inclusief portokosten). Themanummer 40/45 (3/90) *f* 10,- (inclusief portokosten).
Enveloppen 'Nederlandse schilders van militaire taferelen' *f* 6,- per stuk (inclusief portokosten) overmaken op postgiro 3141628 t.n.v. H. Muller te Breda.
Verkrijgbaar zijn de nrs. 2 (W.C. Staring), 3 (J.W. van Oorschot), 4 (A.M. Luyt) en 5 (H.M. Krabbé).

MARS *et* HISTORIA

De 'NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE', opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremoniëel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

INHOUD

L. van Dorp: De slag bij Leuthen, 5 december 1757
L. Schuitemaker: Het administratief personeel van de Mariniers voor 1908
C.A. Heshusius: Uit het dagboek van luitenant Donck (XLII)
Mr. C.J.H. Kramers: Niet-militairen en de wapenrok
Bestuursmededelingen:
2de Opgave aanvulling en wijziging op de ledenlijst van november '90
Nieuwe Marsenveloppe
Boekbesprekingen
Nieuwe boeken

25 mei a.s.

VOORJAARSEXCURSIE HOEK VAN HOLLAND

RICHTLIJNEN VOOR DE INZENDING VAN KOPIJ

1. Tekst

a. Onder de titel: naam auteur met eventuele titel.
b. Kopij typen op A-4 met anderhalve regelafstand.
c. Marge ca. 5 cm.
d. Pagina's bovenaan doorlopend nummeren.
e. Bij latere tussenvoegingen van pagina's nummer van voorgaande pagina gevolgd door letter (a, b, enz.).
f. Spelling: voorkeurspelling (Van Dale/Woordenlijst Spellingscommissie).
g. Opnieuw typen van een pagina, in geval van veel doorhalingen/wijzigingen/correcties.

2. Illustraties

a. Foto's zwart/wit, glanzend; formaat 9 x 12 of 13 x 18 (ook kleurenfoto's, géén negatieven of dia's).
b. Op de achterzijde vermelden: Mars et Historia/naam auteur/nummer waarmee in de tekst naar de afbeelding wordt verwezen.

3. Inlevering kopij

Redaktie-adres: Cronestein 85,
2804 EL Gouda, tel.: 01820-34283.

Bij voorbaat dank voor Uw medewerking.

Op 24 april j.l. vierde Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Bernhard der Nederlanden zijn gouden vliegerjubileum.
Bestuur en leden van Mars et Historia bieden Zijne Koninklijke Hoogheid hierbij van harte hun gelukwensen aan.

L.van DORP

De slag bij Leuthen, 5 december 1757

POLITIEKE EN MILITAIRE VOORGESCHIEDENIS

Bij de 'Kerstvrede ' van Dresden in 1745, welke een einde maakte aan de 2e Silezische oorlog (1744-'45) tussen Pruisen ener- en Oostenrijk en Saksen anderzijds, had Frederik II, koning van Pruisen (1740-1786) Silezië verworven ten koste van Oostenrijk. En niettegenstaande bij de vrede van Aken in 1748, aan Pruisen het bezit van Silezië werd gegarandeerd, ook door Oostenrijk, kon Maria Theresia, keizerin van Oostenrijk (1740-1780) persoonlijk niet in dit verlies berusten, en zij wanhoopte er niet aan dit gebied eenmaal te kunnen heroveren. Frederik de Grote wist dit en stelde zich daarop in.

Hoewel in de Oostenrijkse successieoorlog (1740-1748), der traditie getrouw, Frankrijk en Oostenrijk elkanders tegenstanders waren, begonnen de politieke verhoudingen in Europa zich toch langzamerhand te wijzigen. Dit was o.m. een gevolg van de toenemende koloniale spanningen tussen Engeland en Frankrijk, zowel in Amerika als in India, waardoor de Engels-Franse tegenstellingen steeds duidelijker vormen aannamen, en in 1755 was de koloniale oorlog tussen deze beide landen een feit.
Het was nu dus zaak om bondgenoten te werven. Oostenrijk had in 1746 met Rusland een verbond gesloten en had via dit land vriendschappelijke betrekkingen met Engeland. Maar terwille van het bezit van Hannover, was de houding van Frederik de Grote van groot belang voor de koning van Engeland George II (1727-1760), die zich meer keurvorst van Hannover dan koning van Engeland voelde; bij wie zou de koning van Pruisen zich aansluiten? In naam was Frankrijk nog bevriend met Pruisen, doch het was door Frederik de Grote tijdens de Oostenrijkse successieoorlog in de steek gelaten, en Frankrijk was dit niet vergeten.
Met de bedoeling het voor hem zo gevaarlijke Rusland te neutraliseren, wendde de koning van Pruisen zich plotseling tot Engeland, en sloot daarmede de 'Conventie van Westminster' in 1756, waarbij beide landen elkaar garandeerden alle 'vreemde' troepen uit Duitsland te zullen houden. Dit kwam Engeland, dat inmiddels de handen vol had met de koloniale oorlog tegen Frankrijk, uitstekend van pas, want voor Engeland was Pruisen nu de sterkste en slagvaardigste 'vastelandsdegen', die het zich maar wensen kon.
Uit deze gehele situatie vloeide nu ook tussen de vroegere erfvijanden Frankrijk en Oostenrijk, een defensieve alliantie voort; knap diplomatiek werk van de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken Wenzel Anton graaf von Kaunitz (1711-1794), krachtig gesteund door de energieke Maria Theresia, die daardoor weer mogelijkheden zag om Silezië aan de Pruisische koning te ontnemen en diens land weer tot een mogendheid van de tweede rang terug te brengen. Al met al een geweldige politieke omwenteling in Europa ('renversement des alliances', 1756).
Frankrijk en Oostenrijk kregen ook nog Rusland, Saksen en de Italianen aan hun kant, en het doel van deze combinatie was: in snel tempo eerst Pruisen verslaan, waarna Frankrijk gesteund door zijn bondgenoten zich met alle kracht tegen Engeland zou kunnen wenden. Maar het taaie volhouden van Frederik de Grote heeft er toe geleid dat van deze berekeningen niets terecht is gekomen.
Inmiddels was de toestand nu zo dat Pruisen, slechts verbonden met Engeland, het in zijn isolement moest opnemen tegen Frankrijk, Oostenrijk en Rusland, waarbij zich nog Zweden, Saksen en de Duitse Rijksstaten aansloten. Het behoeft geen betoog dat deze coalitie Frederik II grote zorgen baarde. Hij was redelijk goed ingelicht over de aanvalsplannen van zijn tegenstanders, en wist dat op wens van Oostenrijk

de vijandelijkheden tot 1757 zouden worden opgeschoven, daar eerst dan de legers der verbondenen konden overgaan tot de invasie van Pruisen.

Frederik besloot zijn vijanden voor te zijn, tenslotte was hij wel gereed voor de oorlog. Hij ging als eerste in het offensief en viel op 29 augustus 1756 met ca. 70 000 man, zonder oorlogsverklaring Saksen binnen. Aanvankelijk blokkeerden de Saksers de opmars der Pruisen, maar daar het Oostenrijkse ontzettingsleger te laat kwam, moest het Saksische leger capituleren (17 oktober 1756). Zonder moeite veroverde hij het land en brandschatte het op onbarmhartige wijze.

De zevenjarige Oorlog (1756-1763), voor Pruisen de 3e Silezische oorlog, was begonnen; een genadeloze, uitputtende en voor Frederik de Grote een welhaast uitzichtloze strijd, waarin het strategisch genie van de Pruisische koning zich wel wist staande te houden, doch waardoor de welvaart van zijn land vrijwel werd geruïneerd.
Het gevorderde jaargetijde dwong Frederik af te zien van een verrassende inval in Bohemen, en hij liet de winterkwartieren betrekken.
Het voorjaar van 1757 bracht de coalitie in het veld, en wel zodanig dat Frederik de Grote alleen in het westen door één bondgenoot - Hannover - was gedekt, terwijl Oostenrijk, Rusland en Frankrijk legers op de been brachten, elk dubbel zo sterk als dat van Pruisen. Het was een hachelijke situatie voor de koning van Pruisen. Hij had echter het voordeel op de binnenlijnen te kunnen opereren, en dit was zijn enige kans om zijn tegenstanders stuk voor stuk aan te vallen, resp. te verslaan.
Hij wierp zich allereerst op het Oostenrijkse leger in Bohemen en behaalde voor Praag op 6 mei 1757 een schitterende overwinning, maar de resten van het verslagen leger slaagden er in zich in de hoofdstad vast te zetten.
Nu naderde een Oostenrijks ontzettingsleger onder veldmaarschalk Leopold, graaf von Daun (1705-1766), en Frederik moest zijn krachten verdelen met het gevolg dat hij op 18 juni een verpletterende nederlaag leed bij Kolin, en alleen de trage opmars der Oostenrijkers was zijn redding. Kort daarna werd een Engels-Hannoveraans leger onder William Augustus, hertog van Cumberland, een zoon van George II (1721-1765), door een Frans leger van ca. 95.000 man onder maarschalk Louis François, hertog De Richelieu, (1696-1788) verslagen bij Hastenbeck en moest op 8 september capituleren bij Kloster Zeven.

Na de nederlaag bij Kolin had Frederik geen reserve meer beschikbaar; hij moest Bohemen ontruimen en was in de verdediging gedrongen, waarbij hij nu eens tegen de ene dan tegen de andere van zijn tegenstanders moest strijden. Inmiddels waren de Zweden met 17.000 man in Voor-Pommeren geland, en de Russische generaal Stephan, graaf Apraxin (1702-1758) viel Oost-Pruisen binnen met 5.000 man en versloeg op 30 augustus een der onderbevelhebbers van Frederik de Grote bij Grosz-Jägersdorff aan de Pregel.
Maar dit was nog niet alles; het Rijksleger der Duitse staten, sterk 33.000 man, marcheerde over Neurenberg Thüringen binnen, en een Frans leger onder maarschalk Charles de Rohan, prince de Soubise (1715-1787) marcheerde over Frankfort a/M naar Erfurt. En nog was de maat van ellende voor Frederik niet vol, want ook het leger van maarschalk De Richelieu (ca. 100.000 man) had zich in beweging gezet en rukte op naar Halberstadt. Silezië was door de Oostenrijkers bezet en Berlijn werd door Kroaten ingenomen en geplunderd. Het behoeft weinig woorden om tot de conclusie te komen dat voor Pruisen de zaken in het najaar van 1757 er hoogst bedenkelijk voor stonden (zie schets no. 1).
Dit alles laat Frederik niet onberoerd, integendeel. Aan zijn zuster Wilhelmina schrijft hij: 'Häte ich meiner Neigung folgen wollen, ich hätte sogleich nach der unglücklichen Schlacht, die ich verloren habe (Kolin) ein Ende gemacht. Aber ich empfand das als Schwäche und betrachte es als meine Pflicht, das geschehene Unglück wieder gut zu machen . . .'

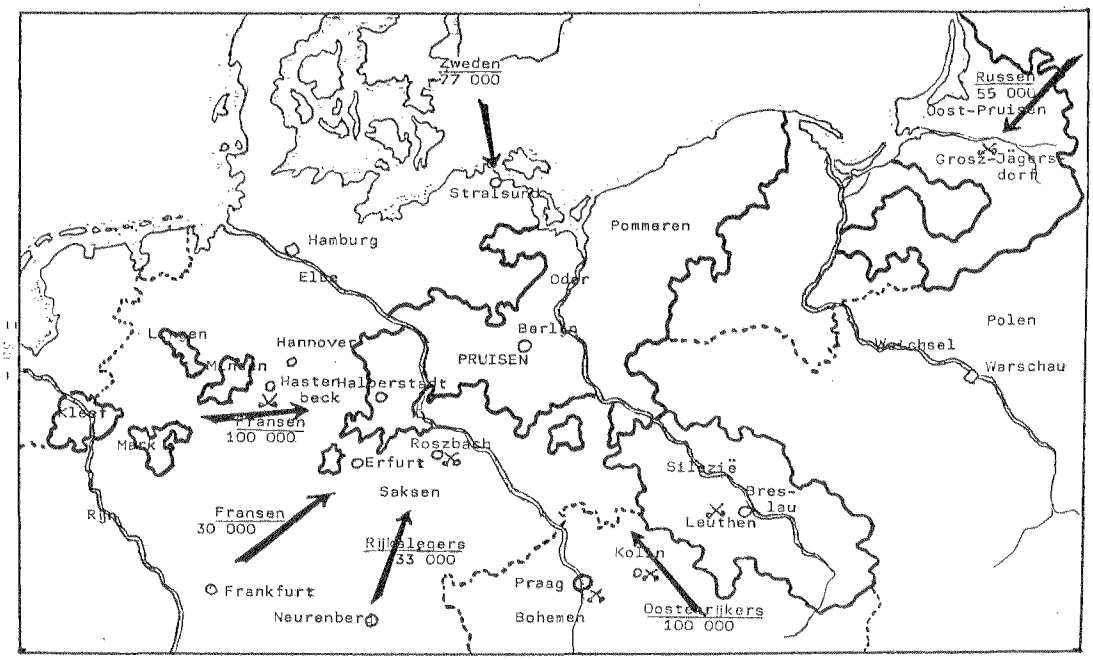

Schets 1: De politiek-militaire situatie waarin Pruisen verkeerde in het najaar van 1757.

grenzen van Pruisen

En hoewel hem van verschillende zijden geraden wordt, voorlopig een wapenstilstand te sluiten, is dat het laatste waar hij aan denkt; zijn trots en ontembaarheid verzetten zich daartegen. Bovendien, zo meende hij, heeft iedere stand zijn eigen, bijzondere plichten, en toevallig, zo schreef hij (1) ben ik door geboorte tot de troon geroepen: 'Ich, vom Schiffbruch rings umdroht, Trotzen musz ich dem Verderben, Musz als König denken, leben, sterben . . .'
Tenslotte geloofde hij onvoorwaardelijk dat: 'grosze Taten nur mit groszen Risiken volbracht werden können.'

In betrekkelijk korte tijd gelukte het Frederik zijn hachelijke situatie grondig te verbeteren!. Toen de Franse en de keizerlijke legers oprukten in de richting van Maagdenburg met het doel een omvattende beweging uit te voeren, nam de Pruisische koning een zeer vermetel besluit. Met zijn leger dat qua aantal verre in de minderheid was, viel hij het gecombineerde leger onder de Soubise, op 5 november 1757 bij Roszbach onverwacht en snel in front en in de flank aan. Volkomen in verwarring gebracht, hadden deze troepen geen kans en geen mogelijkheid om zich nog te ontplooien of hun artillerie effectief in te zetten. Tot ontsteltenis van de Franse openbare mening werd de slag een volledige zegepraal voor Frederik de Grote, terwijl in Engeland de bewondering voor de bondgenoot de eigen krachtsinspanning activeerde.
Inmiddels hadden de Oostenrijkers onder veldmaarschalk Von Daun een groot deel van Silezië heroverd en daarbij zelfs Breslau bezet en Frederik haastte zich na zijn laatste overwinning in ijlmarsen terug naar het oosten. De Franse legers en het Rijksleger hadden zich na Roszbach van het strijdtoneel teruggetrokken, en Frederik kon al zijn aandacht en energie besteden aan zijn Oostenrijkse tegenstander in Bohemen.
De slag bij Leuthen op 5 december 1757, waarop nu nader zal worden ingegaan, ontleent zijn bekendheid in de historie niet alleen uit hoofde van het feit dat Frederik II de Grote een eclatante overwinning wist te

behalen op een twee maal sterkere tegenstander. Het is vooral de door hem aldaar toegepaste tactiek, welke uit krijgskundig oogpunt zeer curieus en interessant is. Zoals later zal worden beschreven, ging hij onverwacht tot de aanval over op de linkervleugel van het Oostenrijkse leger, terwijl hij op de andere vleugel in het defensief bleef; een en ander volgens het principe van de 'scheve slagorde', welke is terug te voeren op de z.g. 'schuine falanx', toegepast door de Thebaanse staatsman en veldheer Epaminondas, tijdens de oorlog tegen Sparta in de slag bij Leuctra in het jaar 371 v. Chr.
Vooraf enige opmerkingen over de tactiek en de tactische wapens ten tijde van Frederik de Grote.

Tot ver in de 17e eeuw bestond de infanterie uit piekeniers die de stootkracht leverden, en musketiers die de vuurkracht uitbrachten. Beide delen steunden elkaar, waardoor de slag een beweeglijk beeld vertoonde. De uitvinding van de bajonet verdrong de piek, en omstreeks 1680 verdwenen ook de piekeniers bij de infanterie en het optreden van de infanterie op het gevechtsveld manifesteerde zich weer in linie-tactiek. Er ontstond echter ook een nieuw soort infanterie: de grenadier; eerst in Frankrijk in 1667 (in 1673 bij het Staatse leger). Wanneer tot de aanval werd overgegaan hadden zij tot taak om voor de eigen troepen handgranaten naar de vijand te werpen; het moesten daarom grote en sterke mannen zijn, die de 2 tot 3 pond zware kogels zo ver weg konden slingeren, dat alleen de vijand en niet de eigen troepen daar last van hadden. Toen later ook andere infanteristen dit wapen leerden hanteren, werden de Grenadiers Keurtroepen, die voor bijzondere en gevaarvolle opdrachten werden gebruikt. Frederik de Grote had verscheidene troepenonderdelen, zelfs regimenten, welke uit grenadiers bestonden. Hij deelde ze bij voorkeur in bij de voorhoede en liet ze optreden voor de aanvallende vleugel. Door verbeteringen aan het toenmalige geweer slaagde Frederik er in een effectiever gebruik te maken van het infanterievuur, waarvan de uitwerking nog werd vergroot door sneller vuren en door lange en ondiepe linies. De resultaten waren bereikt door eindeloze exercities en drill, reeds tijdens de regering van Frederik Willem I en Frederik de Grote kreeg na de dood van zijn vader (1740), dit perfect opgeleide en voortreffelijk gedisciplineerde leger op een presenteerblad aangeboden, tezamen met een betrouwbaar en deskundig ambtenarenkorps en een goed gevulde staatskas.
De infanterie was geoefend om te strijden in lange linies van bataljons naast elkaar. Op het commando 'vuren' verkortten de bataljons de pas, en de aangewezen pelotons marcheerden drie pas vooruit, voor het front, en hielden dan halt. Het eerste gelid knielde, en het tweede en derde schoot over het eerste heen, behalve de twee buitenste pelotons, die vuur uitbrachten wanneer de overigen moesten herladen, dit om vuurpauzen te vermijden. Daarna hervatten de anderen weer de voorwaartse beweging, en het geheel herhaalde zich. Zij bereikten een vuursnelheid van 4 schoten per man per geweer. De aldus gestaag voort-rollende vuurlinie imponeerde de vijand in hoge mate, en verlamde somtijds de tegenstander van schrik, of tastte het moreel ernstig aan. Was de infanterie door Frederik Willem I tot deze ongekende graad van perfectie opgevoerd, het was Frederik die de cavalerie op het peil bracht, welke dit wapen toendertijd wereldfaam bezorgde, zoals reeds was gebleken onder vermaarde ruiteraanvoerders als F.W. von Seydlitz en H.J. von Zieten, o.m. tijdens de charges bij Hohenfriedberg (1745) en Roszbach (1757).
Frederik schafte het ruiterpistool af en voorzag zijn zware cavalerie van een kuras en helm en bewapende haar met een lange rechte stootsabel, de pallas. Zij moest in gesloten eenheden, beugel aan beugel rijden,in galop chargeren, en door schokwerking de vijand uiteenslaan. De lichte cavalerie was bestemd voor verkenning en de dragonders moesten het gevecht zowel als ruiter, en afgezeten kunnen voeren.
De artillerie, hoewel nog een wapen in opkomst - gemiddeld 1 stuk per 1000 man bij het begin der Silezische oorlogen werd toch een steeds belangrijker factor in het gevecht. De vuurmonden werden geconcen-

treerd ingezet en het vuur geconcentreerd gebruikt. Het was ook Frederik de Grote, die de rijdende artillerie invoerde, ingedeeld bij zijn cavalerie-eenheden, waarbij de voerlieden door militairen (stukrijders) waren vervangen.
Ook de genie (Pioniers) bevond zich nog in het beginstadium. Ontstaan uit oorspronkelijke 'schansgravers', deden zich ook tijdens de oorlogen van Frederik de Grote van tijd tot tijd omstandigheden voor, welke het ter beschikking hebben van meer technische vaklieden wenselijk maakten (mineren, sapperen, brugslag, pontons, etc.). De vestingbouwkundige, generaal von Walrawe had reeds in 1742 in opdracht van Frederik de Grote het 'Regiment Pioniers' geformeerd. Het werd echter in 1758 weer tot een regiment infanterie gevormd.
Wat betreft de organisatie, opleiding, commandovoering en wapentechniek, was het Pruisische leger onder Frederik de Grote het sterkste, in ieder geval kwalitatief het beste van Europa. Het leger van Frederik II was ingedeeld in regimenten, elk bestaande uit 2-3 bataljons, onderverdeeld in 4-6 compagnieën a 120 man. Op het gevechtsveld was het bataljon de tactische eenheid, dat alsdan in 10 pelotons werd ingedeeld, en zoals reeds vermeld, opgesteld werd in drie gelederen in lange dunne linies. De linietactiek impliceerde in principe frontaal aanvallen, en het lag aan de bekwaamheid van de aanvoerder, aan de geoefendheid van de troepen en aan de aard van het terrein, om door manoeuvreren min of meer tot een flankaanval te komen. Daar echter meestentijds cavalerie op de vleugels van de infanterie was opgesteld, was zulks zeer moeilijk en welhaast onmogelijk.
Frederik zocht naar een methode om ondanks de linietactiek, toch een zwaartepunt te kunnen vormen. Bij zijn bestudering van de oorlogsvoering in de Oudheid, had de 'scheve falanx' zoals o.m. door Epaminondas in de oorlogen tegen Sparta toegepast, zijn interesse opgewekt. En hierdoor geïnspireerd, bedacht de tacticus Frederik in zijn streven naar het vormen van een zwaartepunt bij de aanval, de z.g. 'scheve slagorde'. De grondgedachte hiervan was de slagorde

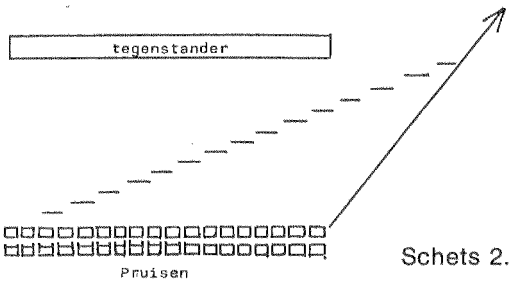

Schets 2.

zo op te stellen, dat deze voor de tegenstander de indruk wekte evenwijdig aan de eigen linie te lopen. In feite moet echter de zwakkere vleugel naar achteren worden geëcheloneerd, waarna de sterkere vleugel, tot 's vijands verrassing, het eerste de vijandelijke linie bereikt, en deze kan binnendringen.
Doch de theorie was gemakkelijker dan de praktijk. De uitvoering van deze gevechtsvorm vereist een buitengewone mate van manoeuvreerbaarheid en snelheid, en alleen een tot in de perfectie geoefend leger als het Pruisische, was in staat de 'scheve slagorde' toe te passen tegen een vijand die de conventionele gevechtsvormen gebruikte. (2) Na vele oefeningen en eindeloze exercities ontdekte Frederik toch de beste methode om tot de scheve slagorde te komen, door de infanterie echelonsgewijs uit de linie te doen marcheren met plm. 100 meter tussenruimte. Hij liet de troepen bovendien niet loodrecht, doch scheef op het vijandelijk front aanmarcheren, en versterkte somtijds met extra bataljons het vermogen van de aanvallende vleugel; (zie schets no 2).

HET VERLOOP VAN DE OPMARS EN DE SLAG

In de avond van 4 december kreeg Frederik de inlichting dat de Oostenrijkse bevelhebber Prins Karel van Lotharingen (een zwager van keizerin Maria Theresia), met zijn leger de rivier de Weistritz was overgetrokken, en met zijn troepen een stelling had betrokken tussen Nippern, Leuthen en Sagschutz.
Het Oostenrijkse leger, aldaar 65.000 man sterk, bestond uit 85 bataljons, 140 eskadrons en aan artillerie 65 stukken. Het was tactisch een goed gekozen stelling; het

grootste deel en de rechtervleugel onder bevel van generaal Luchese, stond op de heuvels achter een beek, en was aangeleund aan enige woonoorden. De linkervleugel was van de rest van het leger gescheiden door een smalle zijtak van de Weistritz, en had als voornaamste steunpunt het dorp Sagschutz, gelegen op de Kiefernberg.
Bij zonsopgang van 5 december marcheerde Frederik van het westen op tegen de Oostenrijkers. Hij beschikte over 48 bataljons, 125 eskadrons en 78 stukken, tezamen 35.000 man. Aanvankelijk marcheerde hij in 4 colonnes, die bij Borne tot 2 colonnes werden samengetrokken.
Enkele vooruitgeschoven Oostenrijkse voorposten werden hier verjaagd, en te plm. 11.30 uur verkreeg Frederik vanaf de Schönberg een goed overzicht van de stelling der Oostenrijkers in het terrein, dat hem goed bekend was, daar hij aldaar meermalen manoeuvres had gehouden.
Hij manoeuvreerde zodanig dat hij de indruk wekte de Oostenrijkse rechtervleugel te willen aangrijpen, doch hij liet zijn troepen afbuigen naar het zuiden, om ze na enkele kilometers, gedekt door de heuvelrug, weer naar het oosten te doen wenden. Om ±12.00 uur nam Frederik zijn positie in aan beide zijden van Schriegwitz: 53 eskadrons onder von Zieten met 6 bataljons infanterie onder von Bevern, vormden de rechtervleugel, opgesteld tegenover Sagschütz. Von Driessen vormde met 40 eskadrons de linkervleugel achter de Sophienberg en Heideberg. De hoofdmacht van de infanterie stelde hij in twee slaglinies op achter elkaar, onder Maurits von Anhalt-Dessau (zoon van de 'alte Dessauer'), en generaal von Forcade. Daarachter nog 24 eskadrons cavalerie onder Prins Eugen von Würtemberg.
Op dringend verzoek van de nerveuze Italiaanse bevelhebber van de Oostenrijkse rechtervleugel, had von Daun die aan Prins Karel van Lotharingen ('der ewige Verlierer') was toegevoegd, nog 8 bataljons en een aantal eskadrons ter versterking gezonden. Toen het Pruisische leger echter naar het zuiden zwenkte, meende Prins Karel dat Frederik geen aanval voorbereidde, en schonk verder ook geen aandacht aan de adviezen en suggesties, welke Franz Leopold von Nadasdy, commandant van Oostenrijkse linkervleugel, tot hem richtte.
Laatstgenoemde moest dus met zijn 24 bataljons en 43 eskadrons tussen Leuthen en Sagschutz de aanval van het Pruisische leger afwachten; hij achtte echter voldoende redenen aanwezig om zijn uiterste linkervleugel haakvormig terug te buigen (zie schets no. 3).

DE SLAG

Ca. 13.00 uur zwenkte het Pruisische leger naar het noordoosten, betrok zijn uitgangspositie, en voordat de Oostenrijkers de gelegenheid kregen de Pruisische opstelling naar behoren te verkennen, gaf Frederik het bevel tot de aanval. Voor het front van de Pruisische rechter- infanterievleugel stonden 3 bataljons van von Wedel, die de aanval inleidden. Daarna volgden de infanterie linies in bataljons-echelons met 40-50 m. afstand, waardoor de rechtervleugel de linkervleugel ca. 1000 m. vooruit was.
Nadat ook de artillerie het vuur had geopend, rukten de bataljons van von Wedel in de richting van de Kieferberg bij Sagschütz en bezetten stormenderhand de berg. Versterking van de Oostenrijkse rechtervleugel naar links kwam te laat, en om zijn infanterie te ontlasten laat Von Nadasdy zijn cavalerie met 43 eskadrons chargeren, die op Von Zieten aanstormen. De 6 bataljons van Bevern wisten de charge met vernietigend vuur tot staan te brengen, en de Oostenrijkse cavalerie tot terugkeer te dwingen.
Von Nadasdy heeft zich nu teruggetrokken tot noord van Sagschütz, als de Pruisische Infanterie die Von Wedel is gevolgd, ingrijpt. De voorste linie was halfrechts opgemarcheerd, en het rechtervleugelbataljon valt overvleugelend de troepen van Von Nadasdy aan, waarna ook de andere Pruisische bataljons, links van het eerste, in actie komen. Hier werd voor de eerste maal en voor het laatst met succes Frederiks befaamde 'scheve slagorde' uitgevoerd, waarmede hij in de slagorde van de vijand drong.
In allerijl door Von Nadasdy aangevoerde versterkingen voor de linkervleugel, deden de reeds ontstane verwarring alleen maar

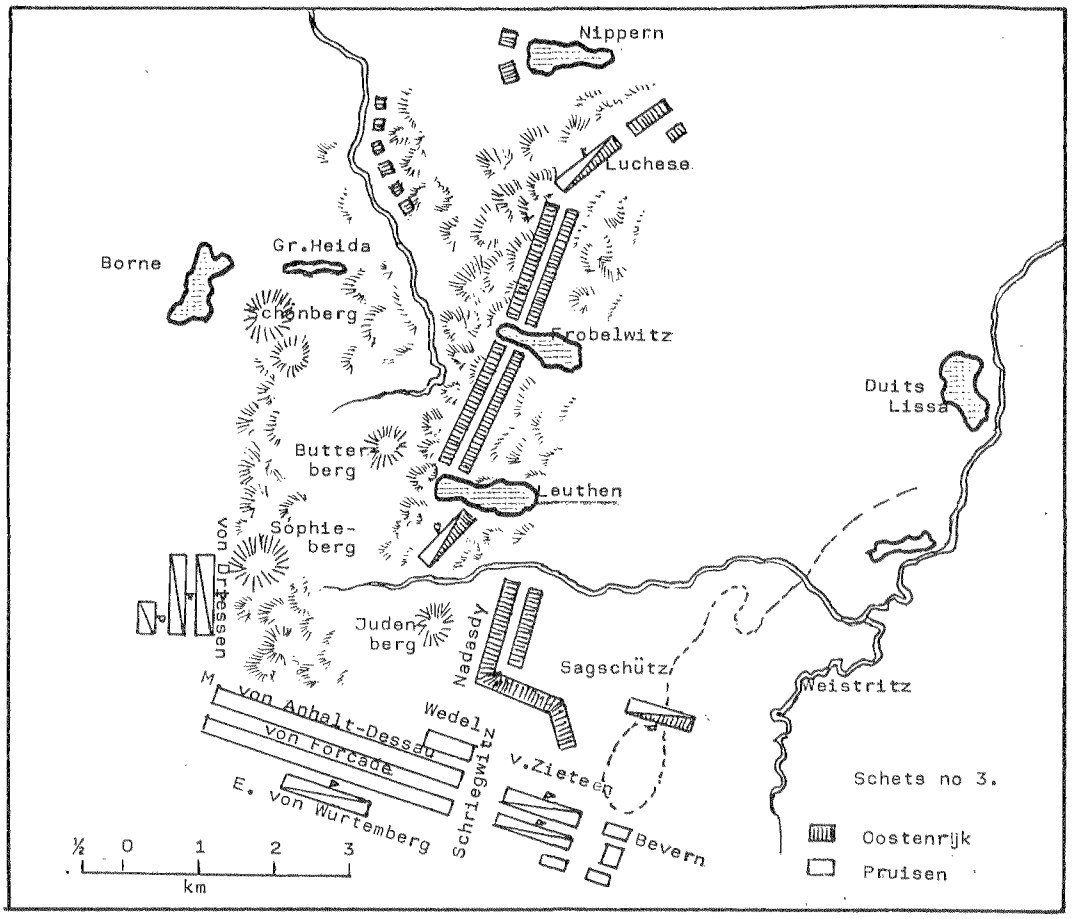

De Slag bij Leuthen. De militaire toestand op 5 december 1757 ±13.00 uur.

toenemen, en op dit wankelende front richtten de Pruisen de hoofdaanval. Met ijzeren regelmaat gaven zij hun vuursalvo's af en met niet te stuiten elan rukten zij op, alle weerstand overwinnend. Tevergeefs trachtte Von Nadasdy zijn wijkende regimenten tegen te houden en te hergroeperen. Een ongunstige bijkomstigheid voor hem was ook dat zijn linkerflank bestond uit Beierse en Würtembergse contingenten, die dankzij hun vroegere vijandschap jegens Oostenrijk, onbetrouwbaar waren, en tijdens de aanval de vlucht verkozen boven de strijd of deserteerden.

Terwijl Maurits von Anhalt-Dessau met de 6 bataljons Von Bevern, Nadasdy's front attaqueerde, gelukte het aan Von Zieten na wisselende bloedige ruiterslagen, Nadasdy's cavalerie op de vlucht te drijven, die in wilde wanorde, gedeeltelijk door hun eigen infanterie heen stormde. Grote aantallen krijgsgevangenen werden gemaakt, vele vuurmonden buitgemaakt en te ±14.30 uur bestond de Oostenrijkse linkervleugel niet meer.

Toen gaf Prins Karel eindelijk het bevel het reservekorps van de rechter- naar de linkervleugel te dirigeren en over Leuthen naar het zuiden in stelling te brengen, doch het is te laat. Om te redden wat te redden valt, moest Prins Karel zijn gehele hoofdmacht inzetten, en deze om Leuthen heen een linkse wending doen uitvoeren. Dit was een buitengewoon lastige manoeuvre, en extra moeilijk om deze gigantische frontwijziging onder vijandelijk vuur te doen plaats vinden, en de troepen dringen dan ook in grote wanorde op en door elkaar. De Pruisische artillerie

had inmiddels haar stellingen betrokken op de Butterberg en de Judenberg en de uitwerking van haar projectielen op de samengebalde Oostenrijkse troepen was ontzettend.
Niettemin ziet een deel van het Oostenrijkse leger kans zich op de heuvels noord van Leuthen en op de zuidrand daarvan, op te stellen, aldus een afweerfront vormend. Maar de Pruisische infanterie, afdalend van de hoogten van Sagschütz, rukten frontaal op in linie en overvleugelden het dorp Leuthen aan beide zijden; omstreeks 15.30 uur wierpen zij na hardnekkig verzet, vooral in het centrum van Leuthen, de Oostenrijkers uit het dorp.
Het inmiddels gereduceerde Oostenrijkse leger staat dan nog op de heuvels noord van Leuthen, maar als een dreigende massa, ±100 gelederen diep, vormde het toch nog een geweldig obstakel voor de Pruisen.
De troepen van Frederik zijn zeer vermoeid, maar niettemin wordt te 16.00 uur bevel tot de aanval gegeven. Het gaat nu naar het hoogtepunt van de strijd. De Pruisische artillerie legt wederom een geconcentreerd vuur op de opeengedrongen Oostenrijkse infanterie, maar hoewel de 9 bataljons van Bevern, aangevoerd door Maurits von Anhalt-Dessau zelf, de oostvleugel van de tegenstander weet te omvatten, en het doeltreffende vuur der Pruisische infanterie honderden doet sneuvelen, weet de Oostenrijker van geen wijken.
De zon daalt en het wordt al duister, wanneer de slag onbeslist lijkt te blijven. Maar de cavalerie krijgt het laatste woord. Luchese had zijn cavalerie over Grosz-Heide geleid en gaat om 17.00 uur over tot een charge op de, naar hij meende, ongedekte Pruisische linkerflank.
Zonder behoorlijk uitgevoerde verkenning en onvoldoende beveiligd op zijn rechterflank, stormden zijn eskadrons op de Pruisen in, doch hij had buiten de waard gerekend, want achter de heuvels noord en zuid van de Sophieberg stond Von Driessen met zijn ruim 40 eskadrons. Toen Luchese zijn cavalerie uit noord van de Butterberg, vanuit de marscolonne liet ontplooien, voerde Von Driessen die de charge zag aankomen, zijn eskadrons in de flank van de tegenstander, en toen ook nog de 30 eskadrons van Prins Eugen von Würtemberg zich in de strijd mengden, was het voor de Oostenrijkers een verloren zaak, en zij jaagden door de Pruisen achtervolgd tussen Frobelwitz en Leuthen op de eigen infanterie af. De in paniek geraakte ruitertroepen mengden zich vechtend met de Oostenrijkse infanterie, en dan is alle verband verloren, en de paniek volkomen.

Gehele bataljons wierpen hun geweren weg en zochten hun heil in de vlucht, nagejaagd door de Pruisische bataljons. Pogingen van Oostenrijkse officieren om hun troepen tussen Frobelwitz en Duits-Lissa tegen te houden en te hergroeperen waren tevergeefs. De Pruisische koning zelf zette te 18.00 uur in een zware sneeuwjacht en bij volkomen duisternis met 3 bataljons en het kurassiersregiment Von Seydlitz de achtervolging in, en te plm. 9.00 uur werd Oostenrijkse achterhoede uit Duits-Lissa verdreven.
Toen vond een merkwaardig voorval plaats. Frederik arriveerde met enige officieren laat op het kasteel Lissa, en toen hij de deur opende trof hij tot zijn verrassing daar een aantal doodvermoeide Oostenrijkse officieren aan. Frederik aarzelde even, maar wist niet anders te zeggen dan: 'Goeden avond heren, is er voor mij wellicht ook nog plaats?' De Oostenrijkers hadden de koning gemakkelijk gevangen kunnen nemen, doch de heren maakten een diepe buiging en vertrokken schielijk.
Op dit moment klonk een daverend geluid door de landstreek; het waren de terugkerende Pruisen, die begeleid door een muziekkorps, het sindsdien beroemde koraal zongen: 'Nun danket alle Gott, mit Herzen, Mund und Händen . . .'
De volgende dag werd de achtervolging voortgezet, doch nog ruim 10 dagen waren nodig om de laatste weerstandskernen op te ruimen en duizenden Oostenrijkers vluchtten naar Breslau. De stad werd hernomen waarbij 13 generaals, 680 overige officieren en 18.000 krijgsgevangenen werden gemaakt en Silezië door de Oostenrijkers werd ont-

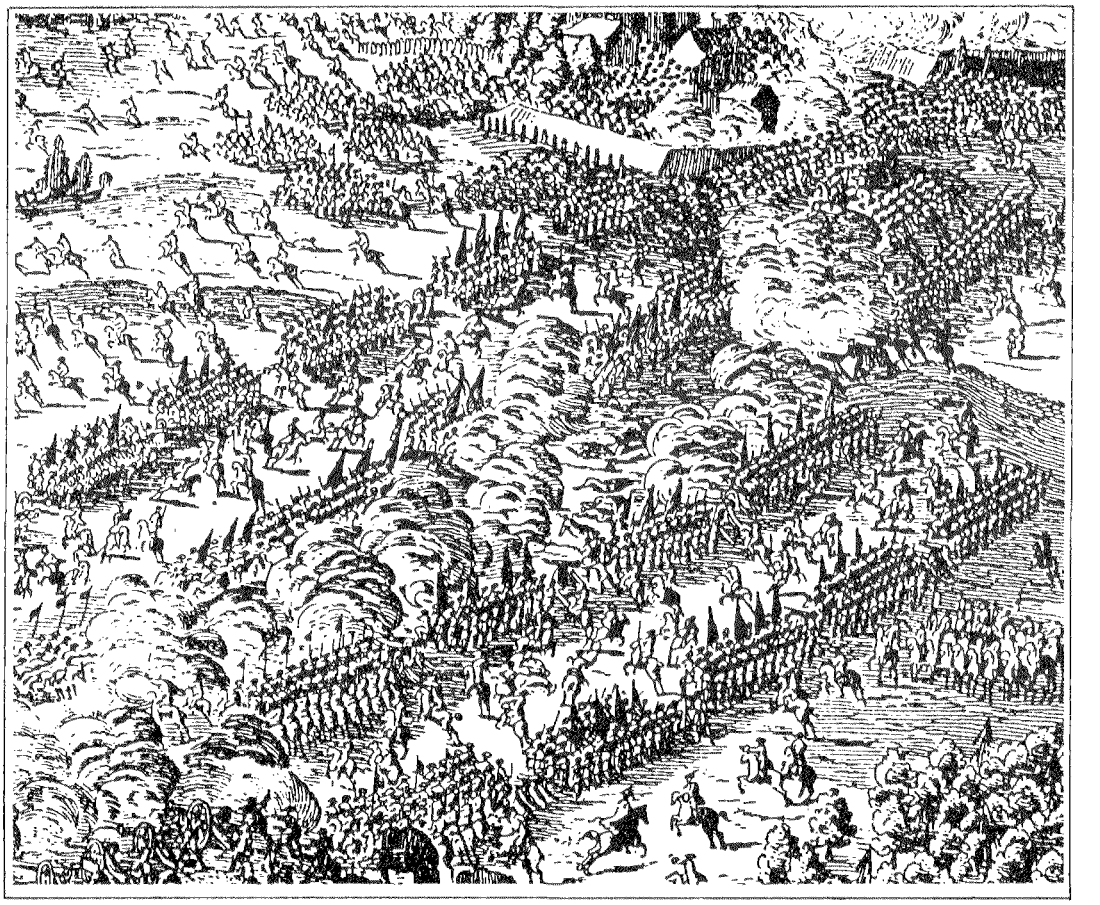

ruimd.
De weerklank in Europa van deze eclatante overwinning was formidabel en Frederiks militaire reputatie steeg tot een hoogtepunt. Maar hij wist ook dat zijn laatste successen nog lang niet het einde betekenden, en dat de anti-pruisische coalitie de oorlog zou voortzetten en de politiek-militaire omsingeling niet zou verminderen.
De te Leuthen geleden verliezen bedroegen, ruim geschat voor Pruisen ca. 6400 man. De Oostenrijkers verloren (zonder Breslau) 10.000 gesneuvelden en 12.000 gevangenen; bovendien vielen de overwinnaar 55 vaandels en standaarden en 131 vuurmonden in handen. Tegen het einde van het jaar had slechts ¼ van het Oostenrijkse leger zich over de grens kunnen redden.
Maria Theresia had geen tranen meer.

NABESCHOUWING

Voor een deel leiden nabeschouwingen over gewonnen of verloren veldslagen tot min of meer academische beschouwingen want de resultaten van menselijke handelingen, waarvan men meent dat deze anders hadden moeten gebeuren dan die, welke tot mislukkingen hebben geleid, zijn nimmer te controleren.

Dit neemt niet weg dat beslissingen, daden, handelingen, etc., terecht als onjuist kunnen worden aangemerkt, wanneer de uitvoering daarvan in strijd bleek te zijn met de algemeen erkende basisregels, geldende voor de strategie en tactiek, resp. het gezonde verstand.
Beziet men aldus de *geallieerde (Oostenrijkse)* wijze van oorlogvoeren, dan valt i.c. op

dat:

1. opererende op de buitenlijnen, de geallieerde legers door Frederik de Grote achtereenvolgens werden verslagen; er was geen orgaan dat de operatiën der verschillende legers coördineerde, ('Knit them together');
2. geen actie werd genomen toen duidelijk werd dat de Pruisen naar het zuiden opmarcheerden, ('Manoeuvrieren meint siegen' Fred. de Gr.);
3. de reserves op het verkeerde moment en op de verkeerde vleugel werden ingezet,
4. onvoldoende verkenningen werden gehouden, waardoor bijv. Von Driessens cavalerie-opstelling achter de heuvels niet aan de Oostenrijkse bevelhebber bekend was;
5. de cavalerieaanval van Luchese wel op het juiste tijdstip en op de juiste plaats werd gedaan, doch door de fout onder pt. 4 genoemd, beveiliging op diens rechterflank ontbrak; ('Een verraste vijand is een verslagen vijand');
6. de beslissingen van Prins Karel van Lotharingen niet zozeer werden geleid door strategische motieven, doch meer door persoonlijke eerzucht, geen aandacht schenkende aan de adviezen van de ervaren veldmaarschalk Von Daun, (gezond verstand).

Ten aanzien van *Pruisen* dient daarentegen te worden vermeld dat:

1. de beveiliging en verkenning voor het gehele front, bovendien een versluiering van de eigen bewegingen voortreffelijk waren, ('Ik neem geen risico's, tenzij ik 90% zekerheid heb'; Montgomery);
2. ook tijdens de slag de Oostenrijkse noordvleugel voortdurend werd geobserveerd;
3. de misleiding van de vijand en van de eigen voornemens zoals het punt van aanval, een succes was, ('Keep the enemy in surprise');
4. Frederik, overeenkomstig de regels, met een zwaartepunt vocht, en wel met de eigen rechtervleugel, ('Hit hard', Wavell); bovendien werd deze overvleugelend ingezet en kon aldus het Oostenrijkse front omvatten;

Merkwaardig is wel dat Frederik over geen enkele infanteriereserve beschikte. Toen de Pruisische infanterie zich door Leuthen heen had gevochten, en wederom ten aanval ging op de nieuwe Oostenrijkse stelling, liep deze vast, waardoor een evenwichtstoestand dreigde te ontstaan.
De geniale toepassing - met moderne middelen - van de oude tactische aanvalsmethode van Epaminondas: 'de scheve slagorde', welke tot de hierboven beschreven schitterende overwinning had geleid, had niet alleen de reputatie van Frederik de Grote als veldheer uitermate versterkt in Europa, doch kwam ook zijn morele positie niet weinig ten goede.
De gelukkig gevoerde veldslagen in 1757 bij Roszbach en Leuthen, hadden bovendien het voordeel dat hij zich minder zorgen behoefde te maken om zijn tegenstanders op het westfront, waar Ferdinand von Brunswijk nu de Fransen in toom hield.
Maar het was nog lang niet 1763; nog bijna zes jaren snelde Frederik met zijn troepen, steeds opererende op de binnenlijnen, naar de meest bedreigde punten, steeds bedreigd om door de overmachtige tegenstander te worden overweldigd. En het was dus niet zozeer een vernietigings-, dan wel een afmattingsstrategie, welke hij volgde, een strijd die alleen, zonder uitzicht op redding, door bovenmenselijke inspanning en ontembare vasthoudendheid, en tenslotte door een of andere politiek/militaire verrassing tot een gunstig einde kon worden gebracht. Dit is dan ook geschied!
Het Pruisische leger - evenals overigens ook het Oostenrijkse - was tenslotte uitgeput, maar het heeft en bleef zich onderscheiden door zijn onverwoestbaar zelfbewustzijn en formidabele krijgstucht.

1. In een antwoord aan Voltaire (Reponse au Sieur Voltaire).
2. Dit werd in ieder geval door de Oostenrijkers gedaan. De Oostenrijkse aanvoerders waren streng gebonden aan de starre militaire aanwijzingen van de oude en vergrijsde leden van de

Weense Hofoorlogsraad, en zij mochten daar niet van afwijken.

Geraadpleegde literatuur:

A. Schäfer, Geschichte des Siebenjährigen Krieges: (1874).
H. Delbrück, Geschichte der Kriegskunst im Rahmen des politischen Geschichte (1920).
Strategie en Tactiek, Dictaten Koninklijke Militaire Academie; Const. von Grünwald, Friedrich der Grosze, (1967).
Gerh. Ritter, Friedrich der Grosze; Heidelberg 1954.
Christopher Duffy, The military Life of Frederick the Great: New York 1986.

BIJLAGE

Vertaling van de toespraak van Frederik de Grote tot zijn generaals en commanderende officieren vóór de slag bij Leuthen.

Mijne Heren,

Ik heb u hier ontboden, om u ten zeerste te danken voor de trouwe diensten, die gij het vaderland en mij tot nu toe hebt bewezen. Ik ben daarvoor met het gevoel van de diepste ontroering erkentelijk.
Er is bijna niemand onder u, die zich niet door een grote en eervolle handeling heeft onderscheiden. Mij op uw moed en ervaring verlatend, heb ik het plan opgemaakt voor de veldslag, die ik morgen zal leveren en moet leveren.

Ik zal, tegen alle regelen van de kunst in, een bijna tweemaal zo sterke vijand, die versterkte stellingen op de heuvels heeft ingenomen, aanvallen. Ik moet het doen, of alles is verloren. Wij moeten de vijand verslaan of ons allen door zijn batterijen laten bedelven.
Zo denk ik en zo zal. ik ook handelen. Is er iemand onder u, die niet zo denkt, hij verlange hier terstond zijn ontslag. Ik zal hem dit zonder het geringste verwijt verlenen.

(Hier onderbrak de koning zijn rede, terwijl gedurende de ogenblikken die daarop volgden, een plechtig stilzwijgen heerste bij de toehoorders, onderbroken door met moeite ingehouden emoties, uit respect voor de vorst en ongeveinsde vaderlandsliefde. Daarop ging de spreker voort:)

Ik vermoedde wel dat geen uwer mij in de steek zou laten: ik reken nu dus volkomen op uw trouwe hulp en op een wisse zege. Mocht ik in de strijd blijven en u voor wat u morgen zult doen, niet kunnen belonen, dan zal het vaderland dat doen.

Gaat nu naar de legerplaats en zegt wat ik U hier heb gezegd, aan uw regimenten en geef hun daarbij de verzekering, dat ik elk regiment nauwkeurig zal gadeslaan.
Het cavalerieregiment, dat zich niet hals over kop op de vijand stort wanneer het bevel wordt gegeven, laat ik onmiddellijk na de slag afstijgen, en ik maak er een garnizoensregiment van.
Het infanteriebataljon dat, wat het op zijn weg moge aantreffen, ook maar een spoor van aarzeling vertoont, verliest zijn vaandels en sabels, en ik laat de passementen van hun uniformen afsnijden.

Nu vaartwel, mjne heren. Morgen om deze tijd hebben wij de vijand verslagen, of wij zien elkaar niet weer!

L. SCHUITEMAKER

Het administratief personeel van de Mariniers voor 1908

Toen de Mariniers in 1817 volledig onder het Ministerie van Marine kwamen namen zij een of twee kwartiermeesters (1) van de Landmacht mede. Deze bleven aanvankelijk in hun eigen uniform gekleed, maar verwisselden dit in december 1818 voor dat der Mariniers. (2) Hierdoor kregen de Mariniers hun eigen kwartiermeesters, die de administratie van de financiële zaken verzorgden. Daarnaast had het Korps een 'eigen' of officier-administrateur van kleding en wapening, die op korpsniveau verantwoordelijk was voor de aanschaffing van de kleding en de wapenvoorziening. (3)

Bij de compagnieën werd deze A.v.K. en W. vertegenwoordigd door de fourier. (4) In het laatste kwart van de vorige eeuw verdween evenals bij de Landmacht, de officier A.v.K. uit de organisatie. Zijn taken bij de korpsstaf werden overgenomen door een Kapitein-kwartiermeester der Mariniers. Ten Departemente werden de administratieve en logistieke belangen van het Korps behartigd door de Luitenant-Kolonel-Intendant der Mariniers. De gehele administratieve gang van zaken bij het Korps was vastgelegd in het 'Reglement van administratie voor het Korps Mariniers aan de wal'. De opleiding tot 2e Luitenant-Kwartiermeester der Mariniers vond plaats bij het Korps zelf, terwijl ook de officieren A.v.K. uit eigen gelederen werden opgekweekt. Bij het K.B. van 14 augustus 1907 nr. 65 werd het afzonderlijke reglement van administratie voor de Mariniers ingetrokken en de administratie ingericht zoals bij de Vloot gebruikelijk was. Voor het administratieve personeel betekende dit, dat a) er geen nieuwe Luitenant-Kolonel-Intendant meer zou worden benoemd, b) er geen officieren-kwartiermeester meer zouden worden opgeleid (5) en c) de fouriers in de positie van sergeant werden gebracht en voorlopig boven de sterkte van het Korps kwamen.

Noten:

1. Terwijl bij de Vloot de Kwartiermeester een Korporaal is, werd bij het Leger sinds 1795 de benaming Kwartiermeester gebruikt voor de officieren, belast met de financiële administratie.
2. Deze uniform-gegevens zijn ontleend aan het Tekstboek, behorende bij 'De Uniformen van de Nederlandsche Zee- en Landmacht' door F.J.G. ten Raa.
3. In 'Mars et Historia', 23e jaarg. nr. 6 wordt de functie van de Officier-administrateur van kleeding (en wapening) nader belicht.
4. Evenals tot 1910 bij de Landmacht het geval was, droegen de Fouriers alleen op de beide bovenmouwen een (sergeants-)chevron.
5. Het is niet geheel duidelijk of in 1907 het organieke aantal officieren-kwartiermeester nog aanwezig was. In het KB van 14 aug. 1907 wordt namelijk gerept van Adjudanten-onderofficier, die tijdelijk waren belast met de betrekking van luitenant kwartiermeester bij het Korps en daarvoor een extra toelage ontvingen.

C.A. HESHUSIUS

Uit het dagboek van luitenant Donck (XLII)

NA DE PROMOTIE DE LAATSTE DAGEN OP DE BUITENPOST

Ja, die 31e januari 1903 was voor Donck een bijzondere dag. Want eindelijk was dan doorgekomen, officieel dan wel te verstaan, dat hij met ingang van 6 november 1902 was benoemd tot eerste luitenant der infanterie bij de KL.
'Om 5 uur in de namiddag thuis gekomen van mijn transport. Mijn benoeming is thans af. De Kromo's (inheemse manschappen) schenen zich er in te verheugen, dat ik thans Eerste was. Want overal hoorde ik: 'Ha, sekarang toean litnan soedah pake doea ater!' (Ha, nu heeft de luitenant twee sterren). Na ruim zes jaar betekende deze eerste rangsverhoging als officier, zeker in die tijd, heel wat. Een tweede-luitenant werd nog niet helemaal voor 'vol' aangekeken; formeel natuurlijk wel, maar informeel nog niet. Aan het eind van de 20e eeuw blijven beroepsofficieren maar iets meer dan een jaar Tweede. Nog kort voor de Pacific-oorlog was er in Indië een termijn van nog drie jaar. En wij, als commentator, waren toen, in het KNIL, in 1941 blij dat wij al na ruim twee jaar eerste-luitenant werden.

Wanneer Donck voor goed uit het bivak Pante Lhong zou vertrekken, stond niet vast. Eerst moest zijn opvolger ter plekke zijn aangekomen om alle zaken over te nemen. Op 4 februari was de bataljonscommandant, majoor J.A.L. de Jeer, voor een paar dagen op bezoek. Volgens zijn schatting zou het nog wel drie weken kunnen duren alvorens de aflossing zou plaatsvinden.
Eigenlijk was Donck al in een soort vertrekstemming. En aangezien het een rustige tijd was in een redelijk rustig gebied, mocht hij met de tram enige dagen in de omtrek naar andere posten op bezoek gaan. Eigenlijk ook om daar alvast bij collega's en andere goede bekenden te beginnen met afscheid nemen. Op een enkele afwerking van een brug na was dat deel van de tramlijn al gereed, namelijk het traject van Samalangan naar Lho Semawe aan de noordkust: hemelsbreed meer dan 80 kilometer. Voorwaar geen kleinigheid na jaren hard werken van de geniedienst met veel geïmporteerde Chinese koelies en alles onder de beschermende 'paraplu' van de infanterie en marechaussee.
Enfin: uit de voorgaande afleveringen vernamen wij al dat Donck ook daarbij vele steentjes had bijgedragen. Zijn humor liet hem niet in de steek toen hij hierover in zijn dagboek iets noteerde over reizen: gratis en tegen betaling: 'Op 20 februari zal dat stuk in gebruik worden genomen. Voorlopig mag de bevolking zonder betaling reizen. Zodra zij echter de geneugten kennen, moeten zij wel betalen . . . '.

DE LAATSTE PATROUILLE

Uiteindelijk zou Donck nog veel vroeger vertrekken: het zou al 11 februari zijn. De patrouille die hij op de 5e maakte zou dan de laatste zijn in een lange reeks. Het was zeer zwaar terrein en: 'Vreselijk gehavend aan handen en benen, keerde ik met een gescheurde pantalon om half drie van patrouille terug'.
Enfin, Donck bleef gezond maar anders was het bij de dokter die zelf nogal ziek was geworden: 'Onze dokter, een Duitser, trof ik met koorts te bed. De kerel dacht dat hij dood ging en daarom liet onze kapitein zijn collega-arts uit Peudada (enkele kilometers verderop) halen. Ja, als de heren artsen zelf ziek zijn, dan denken zij dat het heel erg is. Maar als wij 40° hebben, dan heet het: 'oh, man, morgen ben je weer het heertje'.

Mijn Kromo's vinden het niet leuk dat ik weg ga. Zij willen wel mee naar Batavia, als zij dan maar bij mijn compagnie mogen komen.
De officier van gezondheid bleef echter sukkelen: ' Onze dokter is toch beroerder dan ik dacht, want hij ligt nog te bed. Over een paar dagen zou hij echter weg gaan, daar

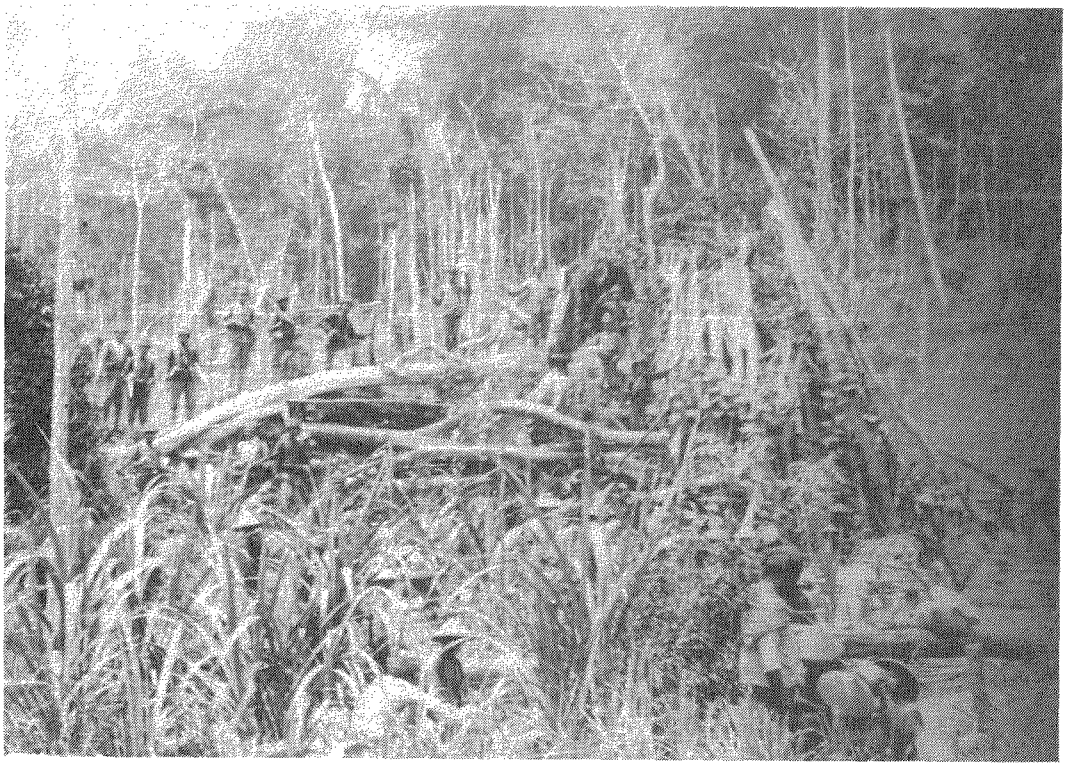

'Onuitwisbaar' noemde luitenant Donck deze impressie van het Atjehse landschap. Een infanteriepatrouille in het oerwoud van Samalangan aan de noordkust van Atjeh. Over een omgevallen woudreus steekt men een riviertje over. *(Foto uit collectie H.W. Frijling)*

Voor de laatste nacht in Atjeh had luitenant Donck in dit hotel een kamer besproken. Maar hij sliep niet lekker: te veel gedachten speelden door zijn hoofd. Dit hotel is beroemd geweest. Het staat er nog steeds. (Foto uit collectie van de auteur)

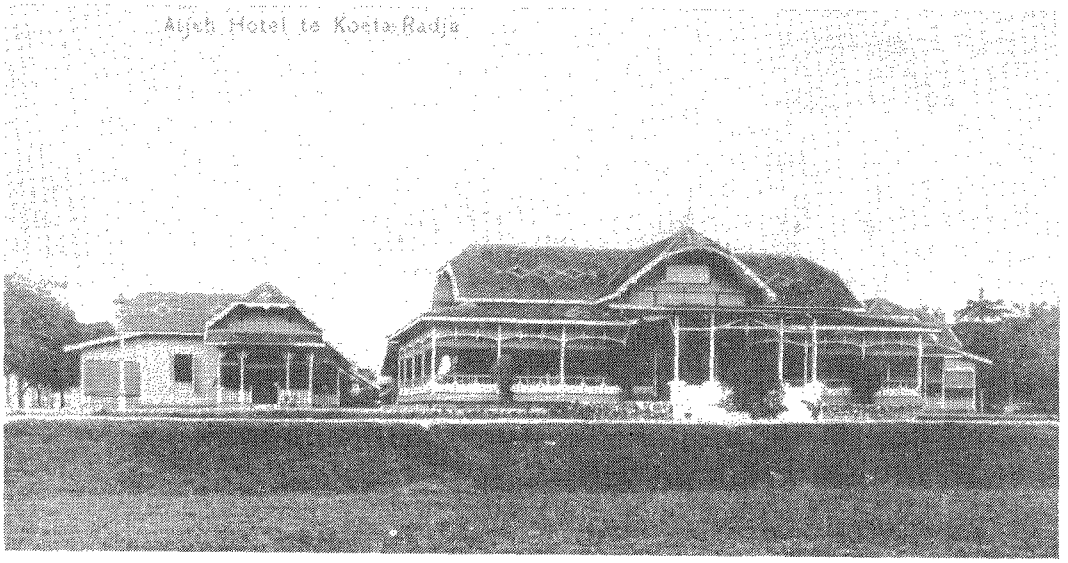

zijn tijd dan om is. Aangezien de Nederlandse jongelui weinig animo hebben om als arts voor vijf jaar hier gedetacheerd te worden, heeft men wel tot buitenlanders zijn toevlucht moeten nemen. Onze dokter komt uit Berlijn; hij hoopt zich na terugkomst daar te kunnen inkopen.'
Het KNIL heeft gedurende zijn gehele 120-jarige bestaan moeite gehad om het organiek gewenste aantal militaire artsen te contracteren. Er is bijna altijd een flink tekort geweest. Vandaar dat men in West-Europa in de diverse omringende landen artsen ging werven. Veel kwamen er uit Duitsland, maar ook relatief veel uit het kleine Denemarken.

Inmiddels was de bataljonscommandant op de terugweg langs zijn posten, weer een nacht in het bivak van Donck. Hij vermoedde dat Doncks opvolger wel met de eerstkomende boot langs de kust zou mee komen. Indien dat juist zou zijn, kon de aflossing zo geschieden dat Donck met de volgende boot kon afreizen. En zo ging het gebeuren, want per telefoon vernam men dat op de 9e te Lho Semawé zowel de nieuwe dokter als de opvolger van Donck waren aangekomen.
'Ik kon er dus op rekenen met de eerstvolgende 'westboot' (dat is de boot die vanuit Batavia langs de oostkust van Sumatra komt en langs de westkust naar Batavia terug keert) mee te kunnen reizen.' De 10e februari ging Donck de beide nieuwe heren afhalen bij de zo bekende (nog niet geheel in orde zijnde) brug bij Mané.
Met een blij gemoed trok ik op transport naar Mané. Het viel de heren tegen dat zij te Mané moesten blijven wachten totdat al de vrachten waren overgeladen. Om drie uur waren wij weer te Panté Lhong. Aangezien morgen weer transport naar Mané was, vond de kapitein het beter dat ik dan maar meteen zou afreizen. Aan mijn opvolger gaf ik de administratie van cantine, menage, enzovoorts over. Mijn jongen begon alvast mijn spullen bij elkaar te halen. De kapitein schonk 's avonds een fijne fles. Hij herdacht de 4½ maand van samenzijn en samenwerking. Hij hoopte dat ik aan het eind van het jaar in goede gezondheid in het Heldertje zou zijn. Het was een alleraardigst slot van mijn verblijf in Panté Lhong. Op woensdag 11 februari 1903 was het voor mij reeds voor vijf uur reveille. Na hartelijk afscheid genomen te hebben, legde ik voor de laatste maal het traject naar Mané af. Om 12 uur was ik te Lho Semawé waar ik al dadelijk een uitnodiging van kapitein Klerks ontving, om bij hem te komen logeren. Dat accepteerde ik heel graag.'
Het vertrek per schip vanuit Lho Semawé was op de 13e. Die dag nam Donck afscheid van de bekenden daar. Majoor Fisher van de genie vond dat Donck met andere gevoelens van Atjeh vertrok dan die waarmee hij was gekomen. 'Ja, majoor dat is ook zo. Alhoewel ik nooit op 'de bintang' gejaagd heb, zo moest ik eerlijk bekennen, dat ik heel graag de Willemsorde had willen mede nemen. Maar het heeft zo niet mogen zijn; het had ook anders kunnen zijn. Vele van mijn makkers rusten hier onder de palmen; velen van hen leven verminkt; laat ik dankbaar zijn dat ik er zonder kleerscheuren vanaf ben gekomen. En dankbaar dat ik hier niet alleen veel geleerd heb, maar dat ik hier ook voor mijn geluk en dat van mijn aanstaande heb mogen werken.

PER SCHIP NAAR KOETA RADJA

In de middag van die 13e kwam de 'Van Riemsdijk'. Kapitein Klerks bracht mij aan boord; ik had bij hem thuis een paar gezellige en gastvrije dagen doorgebracht. En toen de zon onderging, lichtte de boot het anker. En weg stoomden wij.'
In de nacht bleef men bij Sigli nog een uur of wat op de rede liggen om passagiers en lading uit te laden of in te laden en toen ging het door langs Poeloe Weh naar de rede van Oleh Leue, de haven van de hoofdstad Koeta Radja. Het was zaterdagavond tegen de schemering en het schip zou pas maandag weer vertrekken. Donck en collega Hettinga Tromp besloten niet aan boord te blijven maar elk een kamer te nemen in het hotel te Koeta Radja. Ze konden dan de zondag 'in de Kraton blijven'; zo noemde men de hoofdstad nog steeds. Die zondag werd goed besteed:
'Nu ging ik eerst naar het hospitaal om er

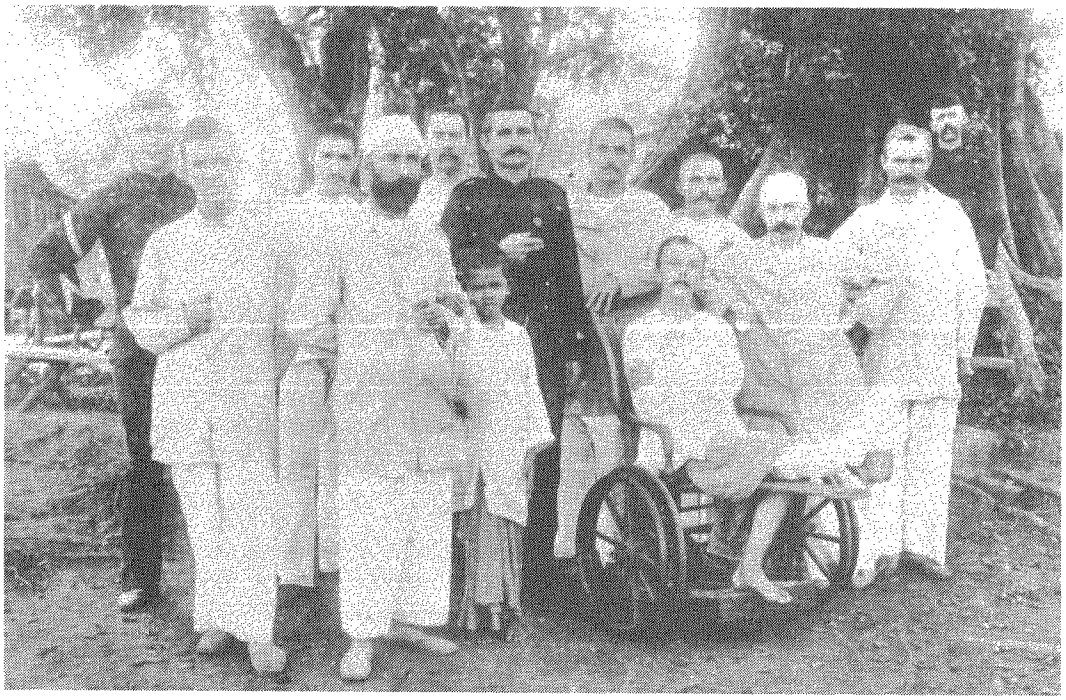

Luitenant Donck ging nog vrienden opzoeken in het zeer grote en ruim opgezette 'Panté Perak Militair Hospitaal' te Koeta-Radja in Atjeh. Veel gewonden en zieken. Hier een toneeltje in de grote beschaduwde tuin. Bezoekers in donker uniform bij patiënten en ziekenbroeders in het wit. Dit ziekenhuis was zijn tijd vèr vooruit. Het had het eerste röntgenapparaat in Indië. En ook een ijsfabriek die ijsblokjes maakte: voor ijskappen op het hoofd van ernstige patiënten in de tropische hitte en om hen koele dranken te verschaffen, als soelaas.
(Foto uit de collectie van het Legermuseum te Delft)

Bij het laatste bezoek van luitenant Donck aan de officiersclub te Koeta Radja werd het heel laat. Op de achtergrond ziet men de moskee welke kort na de eeuwwisseling nog maar bescheiden in omvang was. (Foto uit de collectie van H.W. Frijling)

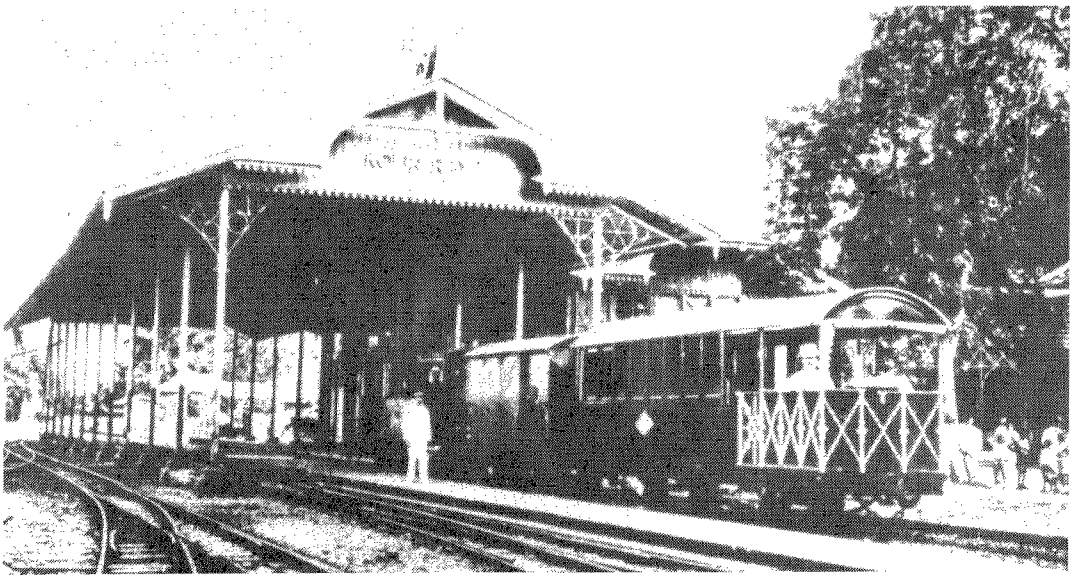

Het station van de Atjeh-tramweg te Koeta Radja kort na de eeuwwisseling. Op de dag van zijn inscheping op de 'Van Riemsdijk' ging luitenant Donck met deze trein naar de haven van Oleh Leue, enkele kilometers verder.
(Foto uit de collectie Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf)

collega's op te zoeken. Zij maakten het goed; toch zal Bouwman naar alle waarschijnlijkheid het gebruik van drie vingers moeten missen, als gevolg van een klewanghouw.' Verder ging hij ook naar de officiers-soos. Van vrienden vernam Donck over het bataljon waar hij in Batavia geplaatst was het volgende: 'Dat bataljon, het 20e, wordt steeds marsvaardig gehouden voor eventueel gebruik elders in de archipel. De kans is dus niet uitgesloten dat ik voor mijn vertrek naar Holland, nog eens te velde trek. Ook sprak ik nog . . . . (enz.) . . en zo werd het 's nachts een uur voor ik mijn hotelbed opzocht.'

VAARWEL ATJEH

'Op maandag 16 februari om vijf uur er uit. Met de trein van half acht naar Oleh Leue; de boot vertrekt om negen uur. Langzaam zag ik de haven uit het gezicht verdwijnen. Ik liet een land achter waar ik 27 maanden had gewerkt, in vreugde en in verdriet; in overvloed en maar al te vaak in rommel en gebrek; waar mijn gezondheid wel een knak had gekregen, maar waar ik toch ook weer bovenop kwam. En land dat ik om zijn natuurschoon bewonderde en waar ik toch zo vaak door modder en moerassen moest ploeteren. Een land welks bevolking wij moesten bestrijden en toch ook opvoeden; een niet erg schoon volk met grote ondeugden en toch ook weer met karaktertrekken, waar ik eerbied voor had. Een volk waarmede ik gaarne sprak, toen ik eenmaal hun zeer moeilijk aan te leren taal voldoende meester was, om mij verstaanbaar te maken. Een land in welks toekomst ik geloofde.'

Als commentator over een dagboek uit 1903, deed het ons goed deze destijds neergeschreven eerlijke en positieve regels te lezen. Militairen dienende in het KNIL in die verre 'koloniale' tijd worden heden ten dage door nieuwlichters vaak als vreselijke wezens beschreven. Die zullen er ook wel geweest zijn; het gros dacht echter in de termen van luitenant Donck.
Natuurlijk was Doncks verblijf in Atjeh niet uitsluitend met positieve ervaringen overladen; geestelijk en cultureel was het armoede.
'Heb ik als militair veel geleerd, ook als mens heb ik ontzettend veel geleerd. Geestelijk hen ik echter arm, doodarm, geworden. Batavia zal mij hopelijk ook daar weer boven

op helpen. Atjeh, jij hebt op mij een onuitwisbare indruk gemaakt; nooit zal ik deze periode van 27 maanden vergeten.'

Aldus de mijmeringen van luitenant Donck toen hij de kust en de bergen van Atjeh, op het noordelijkste puntje van Sumatra, achter de einder zag verdwijnen. Wij hebben dat zelfde, aan boord van een snel voort varend schip ook daar meer dan eens meegemaakt. Het is een wat huiveringwekkend en tevens ontroerend beeld; waar je stil van wordt; de ogen vochtig en een rilling over de rug, wanneer de bries van de Oceaan aankomt en het schip meer gaat bewegen.

Met de steven, allengs zuidwaarts gericht voer het KPM-schip 'Van Riemsdijk' nu langs de westkust van het bijna 1700 kilometer lange eiland Sumatra. Om dan hij Padang de eerste stop te hebben. In de haven waar Donck op 19 februari 1899 voor het. eerst voet aan wal zette, toen hij per stoomschip 'Salak' van de Rotterdamse Lloyd uit Holland was aangekomen.
(Zie aflevering nr. I van deze serie in M. en H. nr. 4 van januari 1977.)

(wordt vervolgd)

Mr. C.J.H. KRAMERS

Niet-militairen en de wapenrok

In de achttiende eeuw is voor de afzonderlijke regimenten van de Europese legers uniforme kleding ingevoerd. De kolonels moesten hun manschappen kleden en een opvallende dracht moest desertie tegengaan. Ook burgerwachten en aanverwante korpsen werden regionaal en plaatselijk geüniformeerd. Aan de vorstelijke hoven kwamen er voor kamerheren en andere civiele functionarissen hofkostuums. Versierselen en galons gaven de hiërarchieke inschaling van de dragers aan.

Kort na de Franse revolutie is er gedacht aan een en hetzelfde kostuum voor het hele volk. De koning van Zweden streefde daar in die tijd ook naar en Mao bracht deze gedachte in zijn communistische China in de praktijk. Een verdere stap in Frankrijk was juist de wens van Napoleon om zijn medewerkers als anonieme dienaren van zijn staat uniform per rang uit te dossen. Ambtenaren moesten aldus gekleed op hun werk verschijnen.
Militairen waren meestal van de burgers te onderscheiden door epauletten of schouderbedekkingen, koppelriemen, sabels en laarzen. Hun hoeden hadden rijke pluimen of veren en aan de uiteinden kleine kwastjes, troetels geheten. Hoeden werden vaak dwars 'en bataille' gedragen. Civiele ambtskostuums hadden in de regel niets op de schouder, een degen in plaats van een sabel en een kuitbroek met zijden kousen. Na 1840 kwamen lange broeken met galon in zwang. Civiele steken hadden witte of zwarte pluimen over de hele lengte en werden recht naar voren 'en colonne' gedragen. Rangonderscheid en dienstvak bleken uit gouden, zilveren, blauw geel of ander borduursel op kraag, manchetten, tassen der zakken, taille of, voor de hoogsten, langs het boordsel. De meeste Nederlandse kostuums hadden vergulde of verzilverde knopen met een gekroonde W.
Op het eerste gezicht leek er geen reden voor verwarring aanwezig maar dat was niet zo. Terwijl militairen steeds troetels op hun hoeden en steken hadden en sabelkwasten aan hun zijdegeweer, gingen de heren van het civiele huis des konings ook die kant op. Zij hadden troetels op hun steken, zware

epauletten op hun schouders en kwasten aan hun degens. Andersom droegen legerofficieren van het militaire huis des konings juist de 'civiele' knopen met de gekroonde W en het borduursel op hun kraag en manchetten toonde overeenkomst met dat op de kostuums van de civiele kabinetssecretarissen van de vorst.
Het oudste mij bekende civiele ambtskostuum van ons land dateert van 1778. De Staten Generaal gaven hen officiersuniformen zonder epauletten. De consuls in Spanje hadden er het eerst om gevraagd omdat het voor hen bezwaarlijk en kostbaar was om voor de talrijke hoogtijdagen steeds nieuwe dure feestkleding te moeten kopen. Bovendien gingen hun Britse en Franse collega's toen al gekleed als Kapitein ter Zee of Kolonel. In 1802 werd voor onze koloniale gouverneurs een meer op generaalskleding lijkende dracht vastgesteld.
In 1786 heeft de Raad van State voorgesteld aan gezantschapssecretarissen bij hun aanstelling een akte van kapitein bij het leger van de staat te geven. Dit zou hen aan de meeste hoven aanzien geven en tevens een punt van economie opleveren, omdat zij in uniform overal zouden kunnen verschijnen. Dit voorstel is toen niet ingevoerd maar later, in 1804 en 1805, zijn legatiemedewerkers in St. Petersburg en in Parijs tot luitenant, respectievelijk kapitein aangesteld. In het Koninkrijk der Nederlanden werd in 1816 per Koninklijk Besluit het Korps Ingenieurs van de Waterstaat opgericht. In een van de overgebleven concept teksten staat doorgestreept dat zij gekleed zouden gaan als de militairen der Genie van de Armee, maar dan met zilveren in plaats van gouden uitmonstering. Zoals gezegd was deze alinea doorgestreept: het duurde tot 1826 voordat het kostuum werd vastgesteld, een donkergroene rok met gouden borduursel, duidelijk civiel van snit en met op de knopen de tekst 'Ingenieur van de Waterstaat'. Een half jaar later kregen zij er troetels op de steken en degenkwasten bij. Hun inspecteur, generaal Blanken, die zelf geen officier van de Genie had kunnen worden, had dit doorgezet. Volgens hem stelden troetels en degenkwasten in ons land geen militair teken voor en zij zouden op de eerzucht der jongelieden een voordelige invloed uitoefenen. In die tijd moesten de mannen van de Waterstaat hun kostuum, met laarzen, op de werken dragen.

Was het de Waterstaat dus niet gelukt om zuiver militair gekleed te gaan, in 1833 bleek er geen bezwaar te bestaan tegen het verzoek van bestuursambtenaren aan de kust van Guinee, het huidige Ghana, om zich te kleden als legerofficieren. Zij hadden aangevoerd dat hun buitenlandse collega's in aangrenzende koloniën ook al als officier gekleed gingen, hetgeen hun gezag ten goede kwam. Bovendien hadden zij toch reeds krijgsvolk onder hun bevelen.
In 1825 werden de Nederlandse consuls in de Zuidamerikaanse havensteden gemachtigd marineofficiersuniformen te dragen. Een Consul Generaal werd gelijkgesteld met Kapitein Luitenant ter Zee, een Consul met een Luitenant ter Zee van de Eerste Klasse. Aanleiding van het verzoek hiertoe was het feit, dat hun toenmalige consulaire kostuums grote gelijkenis vertoonden met de dracht van de voormalige gehate Spaanse koloniale intendanten. Bovendien vonden de consuls dat zij in marine-uniform het scheepsvolk in de havens meer gezag inboezemden. Toen in 1842 bij de officiële vastlegging van de consulaire kostuums was voorgesteld om deze uitzondering te bestendigen vond de koning het niet meer nodig. Vanaf het herstel der onafhankelijkheid deden militiecommissarissen dienst, die de recrutering en loting voor de militaire dienst moesten organiseren. Hun instructie en kleding werd door de ministers van Oorlog en Binnenlandse Zaken gezamenlijk vastgesteld. In de praktijk onderscheidden deze ex-militairen zich weinig van actief dienende hoofdofficieren. In 1815 kregen zij een ponceau rode kraag, in 1856 een staande open kraag met blauwe bies en opslagen. In 1869 werden de epauletten door schouderbedekkingen vervangen en kwamen er sterren op de kraag. Een jaar later volgden de schoudersnoeren en kwasten.

Een andere groep militairen, die niet hele-

Dr. Bruno Johannes Tideman, Hoofdingenieur der Marine, gekleed in het meer militaire kostuum van 1887.

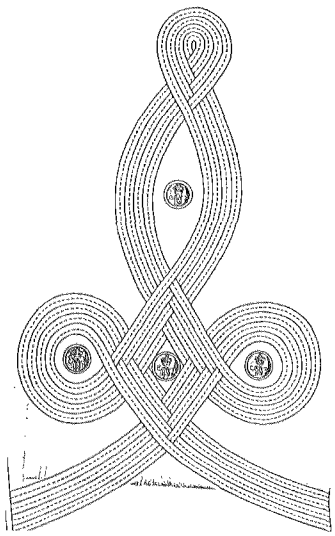

Binnenlands Bestuur Nederlands-Indië mouwversiering met tressen op de witte jas van een Gouverneur 1929.

Borduursels voor het minder militaire en meer civiele kostuum van het korps ingenieurs der Marine, model 1893.

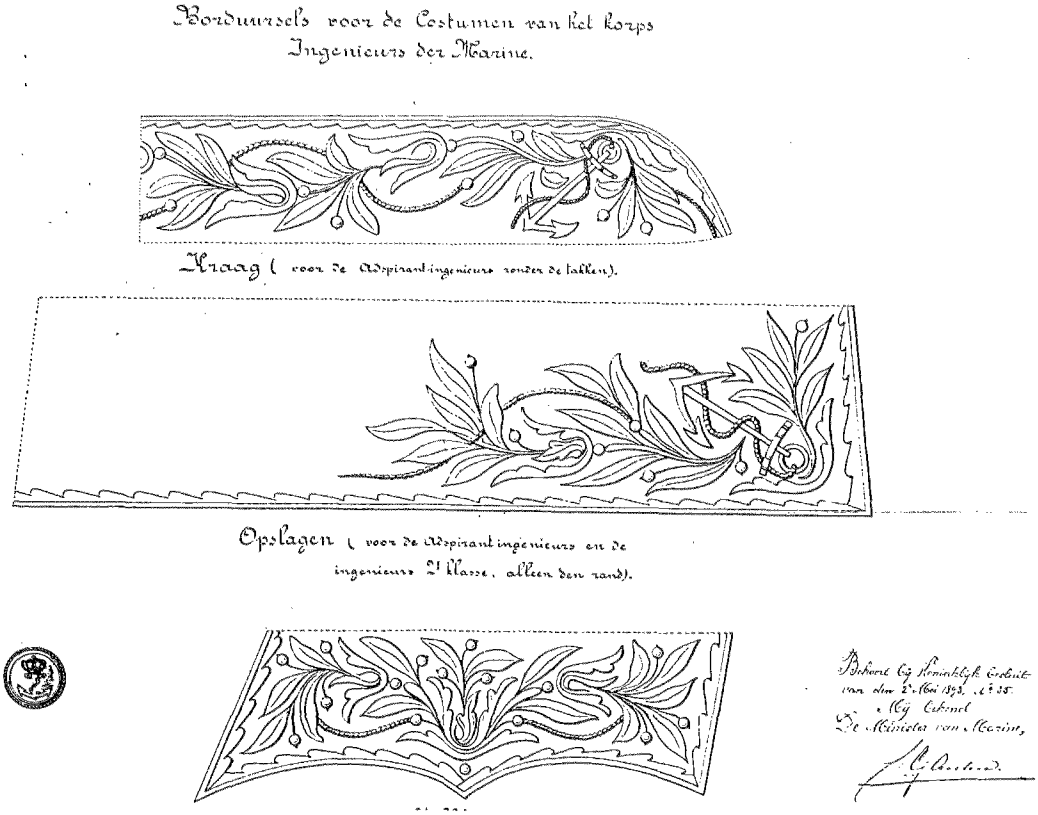

maal militair waren bestond uit artsen, administrateurs en geestelijke verzorgers. De eerste twee hadden tot het begin van deze eeuw geen epauletten en bij de Marine geen lus op de mouwgalons. De derde groep is pas in de eerste wereldoorlog in een afwijkend uniform gestoken, na eerst met alleen een uniformpet uitgedost te zijn geweest. Bij de Marine draagt deze groep nog steeds geen krul op de mouw. Ook waren er tot 1939 civiele medewerkers van de waterstaat, die met een groene kepi en verder burgerkleren de Genie moest bijstaan. Met de mobilisatie kregen ook zij een groen uniform.
In de vorige eeuw wensten de gezagvoerders van de Nederlandsindische Gouvernementsmarine bij hun civiele kostuum een marinesabel te dragen in plaats van een degen, die was voorgeschreven. Nadat de marinecommandant nog in 1858 had laten weten dit niet nodig te vinden werd deze later toch ingevoerd. In 1884 bracht de Gouverneur Generaal een officieel bezoek aan de Gouvernementsmarine, gekleed in het civiele kostuum van die dienst. Om niet voor de marinecommandant onder te doen voorzag de landvoogd zijn mouwen van enige extra galons. Dit pak is te zien in het Helders Marinemuseum. In 1887 werd de dienst van de Ingenieurs van de Marine nader geregeld. Betrokkenen waren samen met de adelborsten opgeleid en droegen Marine-uniformen met sabels maar zonder krul op de mouw en zonder kroon op hun kraaganker. Hun rangen waren met die van de Marine geassimileerd. Bij een reorganisatie in 1893 besloot de minister de rangassimilatie af te schaffen en hij voerde een civiel kostuum zonder galons en met borduursel. Het oude pak mocht alleen nog met speciale toestemming van de minister worden gedragen.

In Nederlands Indië deden de Nederlandse bestuursambtenaren in de tijd van Max Havelaar dienst in lakense rokjassen. In 1872 kregen zij een rechte lakense jas met omgeslagen kraag en zonder enig distinctief. De bijbehorende gegalonneerde pet van het toenmalig marinemodel moest de rang aangeven. Toen niet zij maar officieren van land- en zeemacht wel in witte toetoepjassen werden toegelaten bij gelegenheden waar de bestuurders in warme jassen moesten komen streefden de laatsten naar wat lichters. In 1904 lukte dit met de invoering van de witte attila met op de mouwtressen en voor de rangaanduiding knopen. In de jaren dertig volgden ook nog avondbaadjes. De Europese ambtenaren gingen toen nog meer de militaire kant op want hun rangdistinctieven gingen naar de schouder. Hoge inlandse ambtenaren kregen ook een baadje maar de rangaanduiding bestond uit een klein kraagborduursel. Zulk een opschuiven van ambtskleding in de richting van een militair model vond in beperkte mate ook plaats bij de donkere galakleding van onze Buitenlandse Dienst. In 1948 werd ter vervanging van de rok met panden een tuniekjas van donker laken ingevoerd, naar het voorbeeld van de ook voor deze dienst al eerder ingevoerde witte tropenpakken. Er hoefde alleen maar op de kraag en de manchetten goudborduursel te zijn, de steek bleef gehandhaafd, de degen kwam aan een koppelriem. Voorzover mij bekend heeft geen enkel ander land zijn diplomaten in zulke donkere tunieken gekleed. Ook de Gouverneur van Nieuw Guinea heeft in de jaren vijftig zulk een donker kostuum bezeten. In de tropen konden de diplomaten bij hun witte kostuum een pet van het Marinemodel dragen, deze in plaats van de eerder al bestaande helmhoed.

Militairen hadden wel eens bezwaar tegen voorgestelde civiele kleding. Toen rond 1820 de douane uniformen van zwart laken wilde gaan dragen, omdat daarop geen vlekken te zien waren, was het leger tegen. Zwart laken was aan de strijdkrachten voorbehouden en de douane moest het met grijs doen. In deze eeuw heeft de Marechaussee eens geprotesteerd tegen een pak, dat de politiecommissaris van Eindhoven voor zich had laten maken en dat te zeer op het hunne leek. Het is toen aangepast. Eerder hadden de commissarissen om een civiel kostuum met steek gevraagd, hetgeen was geweigerd. Erna kon elke gemeente een eigen uniform ontwerpen, wat niet overal is geschied.

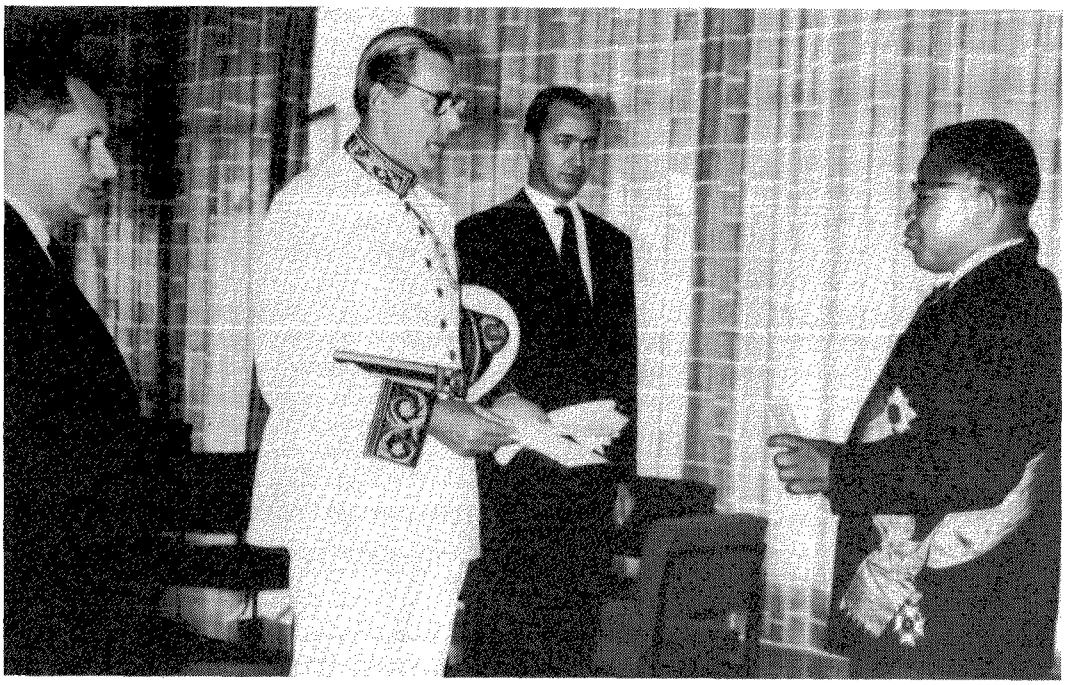

Ambassadeur Boreel bij het aanbieden van zijn geloofsbrieven aan President Kasavoeboe van Kongo 1960.

Resident P. Sijthoff, Semarang 1900.

De commissaris van politie te Eindhoven in het uniform waar de marechaussee geen bezwaar tegen had.

Consul-Generaal, tropenkostuum 1908.

Van 20 tot 24 mei 1895 brachten de toenmalige regentes Emma van Waldeck-Pyrmont en haar veertienjarige dochter Wilhelmina een bezoek aan Maastricht. Op de foto verlaten zij het voormalige, met guirlandes behangen, gouvernementsgebouw. De stad was verder uitbunding versierd en de persverslagen raakten niet uitgejubeld over de lieftalligheid van het bloedjonge prinsesje, dat drie jaar later de Nederlandse troon zou bestijgen.

Het was vroeger gebruikelijk dat bij koninklijke bezoeken aan steden de burgers bereden ere-escortes vormden om de koetsen te begeleiden. Er bestaat een boek van een reis van koning Willem II in de provincie met afbeeldingen van deze ruiters. Het zijn soms civiele rokken met sjerpen, ook wel militair aandoende uniformen. De Société équestre van Maastricht droeg in 1895 ter gelegenheid van het bezoek der vorstinnen Emma en Wilhelmina witte attilas met kolbakken. Rotterdamse burgers hadden de vorstinnen ingehaald in het groen. De Amsterdammers waren in het donkerblauw en een oranje strik op de linkerschouder; dit de laatste keer in 1948. Ook den Haag had een escorte, samengesteld uit edelen. Het trad op in 1901 ter gelegenheid van het huwelijk van de koningin en was gekleed in wijnrode Hongaarse attilas.

Ook in andere landen is wisselwerking tussen civiele en militaire dracht voorgekomen. Zo moesten rond 1840 de politieagenten in Londen en in Hamburg hoge hoeden dragen zonder verdere insignes. Zij mochten beslist niet op militairen lijken. Franse prefecten moesten veel in kostuum dienst doen. Toen rokjas en steek te veel opvielen kwamen er gesloten lange jassen met een pet van het Zouavenmodel. Thans lijkt hun dienstkleding op die van marine-officieren. Het Belgische leger had artillerie-ingenieurs in dienst. Vorige eeuw droegen zij daags een militaire tuniek zonder schouderbedekkingen maar bij gala een gesloten rokjas met steek. Ook leden van Belgische krijgsraden, die zelf niet militair waren, hadden een tuniek met 'bonnet de police' en voor gala een civiel kostuum. Begin deze eeuw kregen de Lord-Lieutenants, die in elk Brits graafschap de vorst vertegenwoordigen, grote en kleine kostuums van duidelijk militair snit. Toen kregen ook de koloniale gouverneurs epauletten en hoeden met afhangende veren.

Over het algemeen is er een voorkeur voor het militaire boven het civiele kostuum te zien. Toen in 1865 de stalmeesters van het civiele huis van de koning een civiel kostuum kregen werd er speciaal bij bepaald dat, mochten betrokkenen militairen zijn, zij hun werk in uniform zouden verrichten. Het was gebruikelijk dat op Prinsjesdag de ministers van oorlog en marine, als zij militairen waren, in groot uniform optraden en niet in een civiel ambtskostuum. Toen Colijn minister van oorlog was geworden kon hij voor zijn beëdiging kiezen of hij zijn kostuum als kamerlid of zijn uniform van kapitein in het KNIL zou aandoen. Later wilde de koningin hem een speciaal ambtskostuum als minister van oorlog met veel extra's eraan doen dragen maar dat ging niet door. Het kamerlid Duymaer van Twist, die na de troonrede altijd 'Leve de Koningin' riep, droeg daar altijd een militair uniform bij. Staatshoofden zijn ook altijd in militair en niet in civiel kostuum opgetreden. Rijkskanselier Bismarck droeg in deze civiele functie toch veelal een militair uniform. Zijn opvolgers deden dat ook als zij er de kans toe hadden. Von Bulow was trots op zijn rang à la suite in het Könogshusarenregiment.

In en na de tweede wereldoorlog is aan geallieerde zijde op grote schaal overgegaan tot het militariseren van burgers. Die waren werkzaam voor militair gezag, de Nederlandsindische civiele administratie, de grensbewaking, als tolk, oorlogscorrespondent of anderszins. Zij hadden militaire rangen zonder er steeds martiaal uit te zien. Tegenwoordig ziet men nog maar weinig militaire uniformen op straat. Mij is geen recent voorbeeld bekend van een verlangen van niet-militaire functionarissen om Harer Majesteits wapenrok te dragen.

Bestuursmededelingen

Lijst 2-91: 2de opgave aanvulling en wijziging op de ledenlijst van november 1990:

Nieuwe leden:
Anthonijsz, W.F., Denijsstraat 135, 2551 HJ Den Haag 1
Balluseck, A.W.F. von, Rederserf 172, 2586 KE Den Haag Algemeen
Blom, K.B.A., Ocarinalaan 152, 2287 RE Rijswijk Algemeen
Dussel, J., Morsestraat 6, 8013 PP Zwolle 4, 5, 23 X
Hagens, G.J., De Omloop 14, 1852 RJ Heiloo 9, 11, 19, 20 X
Moelaert, J., Tunnelweg 119, 6601 CT Wijchen 1, 8, 11, 14 en mil. org.
Schooten, G.A. van, Lebuïnusstraat 10, 2382 XP Zoeterwoude 4, 5, 11 X

Correctie:
Verrycken, R.C.P. Heggerankweg 132 I, 1832 JM Amsterdam 3, KMar., 14, Binnenl. en buitenl. pol.korpsen, helmen

Opgezegd:
Rooyen H. van, Bizetstraat 5, 3438 XC Nieuwegein.

Adreswijziging:
Oskam G,W., Amstellandlaan 64, 1182 CE Amstelveen
Bibliotheek Sectie Militaire Geschiedenis, Oude Waalsdorperweg 25-35, geb. 240, postb. 90701, 2509 LS Den Haag.

Aantal leden op 1 februari 1991	464
nieuwe leden	7
	471
Opgezegd per 1 januari 1991	1
aantal leden op 1 april 1991	470

NIEUWE MARSENVELOPPE

In de serie enveloppen, gewijd aan Nederlandse schilders van militaire taferelen, een uitgave van de Nederlandse Vereniging ter Beoefening van de Militaire Historie 'Mars et Historia', verschijnt op 10 september a.s . de zesde enveloppe.

Deze enveloppe zal zijn gewijd aan de schilder W.P. van Geldorp. Het thema is de schutterij 1830-1907.

Filatelistische gegevens:
Enveloppe: 100 grams papier, 10x19 cm, vierkleurendruk.
Frankering: Frankeerzegel 75 cent, Koningin Beatrix en Prins Claus.
Stempel: PTT handstempel Amersfoort, d.d. 10 september 1991 en stempel 'Mars et Historia'.
Insluiter: Levensbeschrijving en historisch overzicht van het werk van W.P. van Geldorp.
Bestelling: Door storting van *f* 5,- per stuk op postgiro 31.41.628 t.n.v. H. Muller te Breda, onder vermelding van het aantal enveloppen 'W.P. van Geldorp'.

Bestellingen dienen vóór de datum van uitgifte in ons bezit te zijn en zullen in volgorde van binnenkomst worden behandeld. Indien de enveloppe is uitverkocht wordt het bedrag teruggestort. Bestellingen ná 10 september dienen te worden verhoogd met *f* 1,- extra per enveloppe. De verzending geschiedt in de week na 10 september 1991.

De enveloppen nr. 2 (W.C. Staring), nr. 3 (J.W. van Oorschot), nr. 4 (A.M. Luyt) en nr. 5 (H.M. Krabbé) zijn nog beperkt verkrijgbaar à *f* 8,- per stuk.

Nieuwe boeken

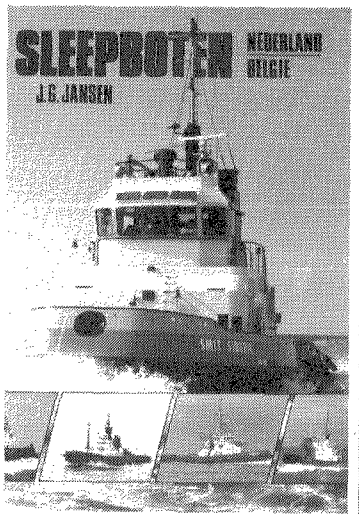

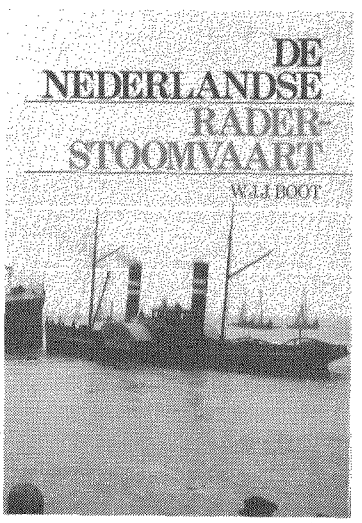

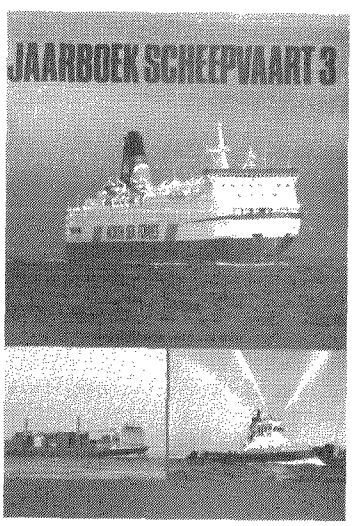

Drie prachtige scheepvaartboeken van De Alk:
Sleepboten Nederland-België/De Nederlandse Raderstoomvaart/Jaarboek Scheepvaart 3.

Eens behoorde de Nederlandse koopvaardijvloot tot de grootste ter wereld. Die tijd is echter voorbij. Lucht-, rail- en wegvervoer eisten hun deel. Daarnaast kwam er veel concurrentie van de zgn. 'goedkope vlaglanden'. Alleen zeer gespecialiseerde ondernemingen konden het hoofd boven water houden. Een scheepvaarttak waar specialisme een zeer grote rol speelt is de sleepvaart. De Nederlandse sleepvaart 'Hollands Glorie' is toonaangevend in de wereld.
In **'Sleepboten Nederland-België'** geeft de auteur G.J. Jansen allereerst een indruk van de gebruikte sleepwijzen en een overzicht van de belangrijkste havens. Vervolgens, in ruim 170 pagina's een inventarisatie van alle huidige Nederlandse en Belgische sleepboten inclusief die van de Koninklijke Marine en de Belgische Zeemacht. Een alfabetisch scheepnamenregister kompleteert het geheel.
Sleepboten Nederland-België, door G.J. Jansen, De Alk BV/Alkmaar 1990, ISBN 90 6013 979 8, 176 pagina's, prijs *f* 59,90.

'De Nederlandse Raderstoomvaart'. De meesten van ons kennen de raderstoomvaart alleen uit de film, of hebben er kennis mee gemaakt tijdens een toeristisch uitstapje met de radersalonboot 'Kapt. Kok' of de 'Mississippi Queens', een copie van een Amerikaanse raderboot.
Toch heeft de raderboot een belangrijk aandeel gehad in de ontwikkeling van de Nederlandse stoomvaart. Op 10 maart 1816 maakte Nederland voor het eerst kennis met de stoomvaart, toen 'The Defiance', een Engels stoomschip, Rotterdam bezocht. Het einde van de zeilvaart kwam in zicht.
Een boek zoals De Nederlandse Raderstoomvaart kan nooit kompleet zijn. De auteur W.J.J. Boot, heeft die pretentie ook niet. Het is, zoals hijzelf schrijft 'een vogelvlucht', die echter niet nalaat diepe indruk te maken.
In zijn slotwoord uit Boot kritiek op de geringe belangstelling in Nederland, om historische schepen voor het nageslacht te behouden. Velen zullen het eens zijn met deze kritiek. Maar het zijn niet alleen historische schepen die door kortzichtigheid in slopershanden vallen.
In verband met de afslanking van Defensie, verdwijnen binnenkort weer een aantal prachtige kazernes. Gretige gemeenten en projectontwikkelaars met dollartekens in de ogen zullen deze waardevolle historische gebouwen in bezit nemen, ze slopen en vervolgens de vrijkomende

grond met nietszeggende betonblokken volbouwen.
De Nederlandse Raderstoomvaart, door W.J.J. Boot, De Alk BV/Alkmaar 1990, ISBN 90 6013 956 9, 128 pagina's, prijs *f* 49,50.

Jaarboek Scheepvaart 3, onder redaktie van G.J. de Boer. Overzichtelijk, goed gedocumenteerd en verlucht met een groot aantal foto's en tekeningen is dit derde Jaarboek Scheepvaart een onmisbaar naslagwerk voor allen die beroeps- of hobbymatig geïnteresseerd zijn in het maritieme gebeuren binnen de Benelux.
Behalve bij de nieuwe schepen wordt ook uitvoerig stil gestaan bij de historie van de Belgische en Nederlandse scheepvaart.
Vooral de hoofdstukken gewijd aan de Koninklijke Hollandse Lloyd en Esso tankvaart onder Benelux-vlag exit hebben mij bijzonder geboeid.
Daarnaast treft U o.a. uitgebreide informatie aan over de Koninklijke Marine, Smit International, afgevoerde schepen van de Nederlandse en Belgische koopvaardij en nog veel meer. Een alfabetisch scheepsregister ontbreekt ook hier niet.
Jaarboek Scheepvaart 3, door G.J. de Boer, De Alk BV/Alkmaar 1990, ISBN 90 6013 9720, 160 pagina's, prijs *f* 55,-.

J. van den Berg

H.M. Brokken. 'Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten'. De Walburg Pers, Zutphen. ISBN: 906011.119.2; 676 blz. Prijs *f* 95,- (diss. RU Leiden).

M.J. Waale. 'De Arkelse oorlog 1401-1412. Een Politieke, krijgskundige en economische analyse'. Uitgeverij Verloren, Hilversum. ISBN: 906550.224.6; 300 blz. Prijs: *f* 48,- (diss. RU Leiden).

H.M. Brokken beschrijft de toestand in Holland en Zeeland na het overlijden van graaf Willem III in juni 1337. De door Brokken behandelde periode volgt op de gevechten over Zeeland bewester Schelde, waarin Willem zegevierend tevoorschijn kwam. Zijn opvolger Willem IV was een grote vechtersbaas en sneuvelde in de bekende slag bij Warns in 1345 tegen de Friezen. Jammer voor ons, dat Brokken voor dit treffen naar de werken van anderen verwijst omdat het met zijn onderwerp niet veel van doen heeft.
Tussen 1346 en 1358 was de bestuurlijke chaos groot: moeder Margaretha bestreed, samen met de Hoekse edelen, haar zoon Willem, die door de Kabeljauwen gesteund werd. Het konflikt was eerst diplomatiek, later gewapend. De meest interessante bladzijden zijn de pp.90-100 over de belegeringsoorlog waarin Willem tenminste een tiental burchten in korte tijd wist te veroveren.
Veruit het grootste deel van Brokkens zeer uitputtende onderzoek betreft de ontwikkeling van de grafelijke raad en een analyse van de Partij-aanhang. Meer dan de helft van het aantal pagina's bestaat uit noten, bijlagen en dergelijke. Wie in deze respektabele studie wapenfeiten hoopt aan te treffen, komt nauwelijks aan zijn trekken: wel is het een onmisbaar werk voor wie in de 14e eeuwse politieke steekspelen is geïnteresseerd.

M.J. Waale heeft met vlotte pen de strijd tussen het Hollandse grafelijke gezag en de machtige leenmannen, de heren van Arkel, beschreven. Aanvankelijk werd de gevaarlijke Jan van Arkel een aantal rechten ontnomen en aan de kant gezet. Dit betekende elf jaar oorlog. In 1401 plunderde men elkaars gebieden; in 1402 werd Gorinchem tevergeefs door Holland en Utrecht belegerd. Samen veroverden beide laatstgenoemden in 1405 de belangrijkste kastelen Hagestein en Everstein bij Vianen. De Arkels werden verjaagd en buitenspel gezet. De hertog van Gelre vocht nu tegen Holland met als inzet opnieuw het strategisch gelegen gebied rond Gorinchem. Deze stad lag in de middeleeuwen op een soort drielandenpunt, namelijk op de grens van Utrecht, Holland en Gelre, en, belangrijk vanwege de handel en de watertollen, aan de Waal. In 1411 werd de strijd zelfs uitgebreid naar de Betuwe en de Veluwe. Tenslotte moesten de hertogen van Gelre en de heren van Arkel deze bezittingen opgeven. Wel werden zij hiervoor door Holland dik betaald!
Waale gaat zo uitgebreid mogelijk in op de belegeringen van de stad en de burchten: de stormaanvallen, de artilleriebombardementen, het insluiten door middel van blokhuizen en de inzet van stedelijke militia en contingenten huursoldaten. En dat in een tijd dat de eerste

donderbussen klonken (sedert 1345). Duidelijk komt ook de relatie geldoorlogvoering aan de orde. Waale geeft zijn proefschrift het motto van Cicero mee: 'pecunia nevus belli', zeg maar: geld bepaalt de oorlogr. Brokken, de man van het eerste proefschrift, zou hieraan kunnen toevoegen: de oorlog èn de politiek.

Drs. R.P. de Graaf

'De luchtstrijd om Indië'. Operaties van de Militaire Luchtvaart (ML) van het KNIL in de periode december 1941 tot maart 1942, door dr. P.C. Boer e.a.

Een uitermate belangwekkend boek dat men niet zomaar in enkele regels vermag te bespreken. Men heeft in ons land helaas nog nagenoeg geen idee van de strijd in Indië gedurende de fatale eerste maanden in de beginfase van de oorlog in de Pacific. Toen daar de vier er bij betrokken geallieerde mogendheden (Britten, Amerikanen, Nederlanders en Australiërs) een reeks van catastrofale nederlagen moesten incasseren. Voor ons was de val van Nederlands-Indië in maart 1942 tevens de inleiding van de latere likwidatie van ons koloniaal imperium in Zuid-Oost-Azie.
De strijd om Indië is grotendeels een strijd in de lucht geweest. Een luchtmacht als zodanig, hadden wij daar officieel niet eens, want de ML was nog een der 'wapens' van het KNIL.
In dit boekwerk worden wij overigens weer eens goed met de neus gedrukt op het feit dat onze bescheiden en door vele bezuinigingen afgebroken krijgsmacht in het Indië-van-toen moest strijden voor het behoud van een gebied dat een achtste deel van de omtrek van de aarde omvat.

Dit boek is het tweede gedeelte van een gedetailleerde reconstructie van de strijd van onze ML tegen de Japanse invasiemacht. Het eerdere deel (van dezelfde auteur, getiteld 'De Luchtstrijd rond Borneo') is reeds verschenen in 1987 (zie MH jan/feb 1988, blz. 22-25).
In het huidige boek treffen we de overige luchtstrijd aan, inclusief die boven Malakka en Singapore, tot en met de Japanse invasie van Java en de capitulatie van het veldleger van het KNIL in maart 1942.
Als men nu in bijzonderheden leest wat er over alles waarbij onze ML betrokken was in die periode is voorgevallen, dan beseft men pas hoe onvoorstelbaar veel dat is geweest.
En het is dan ook om deze reden onmogelijk om hier in het kort weer geven wat er allemaal is gebeurd in deze cruciale maanden van harde doorlopende strijd. Men moet het gewoon zelf gaan lezen en als het ware gaan proeven.
De auteur heeft de omvangrijke materie ingedeeld in goed gekozen hoofdstukken.De lezer leeft mee met de diverse vliegtuigafdelingen; dat zijn onderdelen die wij tegenwoordig 'squadrons' zouden noemen; daarvan hadden wij er toen in Indië maar liefst 17 stuks. Een relatief groot geheel, maar nog lang niet genoeg uitgebouwd en met enthousiast personeel dat echter in veel te korte tijd was opgeleid.
Als men dan al lezende heeft kennisgenomen van wat de ML allemaal heeft moeten verrichten, kan men zich alleen maar gelukkig prijzen dat er destijds in Indië bij het defensiebeleid dadelijk na de jaren van de diepe economische crise - en aan het einde van de periode van de afbraak van het KNIL - een goede beslissing is genomen. Men schonk toen namelijk eerste prioriteit aan de opbouw en de vorming van een modern, fors en slagvaardig geheel: een organisatie welke letterlijk haar vleugels tot ver binnen en ook buiten de archipel kon gaan uitslaan . . .
Het is voor de ML,met steun van de andere geallieerde luchtmachten een hevige strijd geweest om de Japanners buiten de archipel te houden en Java te behouden. Hierbij is de ML in de aanvang en ten koste van zware eigen verliezen ook de in het nauw gebrachte Britten boven Malakka en Singapore te hulp gesneld. Echter: de lucht- slag om Indië is verloren: wij hadden nog niet genoeg mensen en materieel. Via de Kleine Soenda Eilanden zijn nog gedurende enige weken nieuwe Amerikaanse gevechtsvliegtuigen als aanvullingen individueel door de lucht naar Indië toe gevoerd. Toen de vijand echter op Timor en Bali landde, was die enige weg ook voorgoed afgesloten.
Het boek is erg openhartig; het levert, waar nodig, ook kritiek op eigen gelederen, maar het is eenvoudig en met een minimum aan airforce-jargon geschreven. Zodoende voor een ieder begrijpelijk. Bij de samenstelling is goed gebruik gemaakt van de nu voorhanden zijnde geallieerde en Japanse gegevens. Het boek eindigt met een overzicht van bereikte resultaten

en een aantal soms opzienbarende conclusies. Een uitgebreid notenapparaat getuigt van een goede voorstudie. Wat ons erg prettig aan doet zijn de vrij volledig gereconstrueerde personeelslijsten en indelingen; zo weet men wie er bijvoorbeeld in iedere bommenwerper was ingedeeld en wie de hard werkende monteurs op de grond waren. Een korte samenvatting in de Engelse en in de Indonesische taal is achterin opgenomen.
Tenlotte een index van persoons- en plaatsnamen. Men bespeurt wel dat er een duidelijke limiet is gesteld betreffende de omvang van het werk. Het fotomateriaal is zeker te bescheiden; ons inziens hadden er meer foto's bij gemoeten.
Heel jammer tenslotte is het feit dat waarschijnlijk ook door genoemde beperking het bestand aan overzichtkaarten beslist onvoldoende uit de bus is gekomen; wij telden er maar drie en die schetsen zijn nog erg onduidelijk ook. Op de aardrijkskundige kennis van de lezer wordt een te grote wissel getrokken en het is om deze reden vaak niet mogelijk om belangrijke facetten ook geografisch goed te kunnen volgen en begrijpen.
Dit zijn overigens onze enige bezwaren. Nog eens: wij zijn heel gelukkig met dit boek. In ons land is immers maar heel weinig bekend over deze maandenlange luchtstrijd boven en om Nederlands-Indië; omdat ons moederland in die periode zelf bezet was door een andere vijand. Met dit boek in de hand krijgt een ieder nu de kans het gemiste niet alleen in te halen, maar tevens om geheel en al te begrijpen waarom heden ten dage in het vaandel van onze Koninklijke Luchtmacht (voortzetter van de traditie van de ML-KNIL) een vermelding staat over de strijd in 1941-1942. Een strijd welke koningin Wilhelmina deed besluiten om enkele maanden nadien eigenhandig de Militaire Willemsorde te bevestigen op het vaandel van de ML-KNIL.
Al met al dus een fijn en goed boek dat een getrouw, persoonlijk en ontroerend beeld tevoorschijn doet komen van een grote brok onbekende Nederlandse militaire historie waarop wij zeker met gepaste trots mogen terugblikken.

'De luchtstrijd om Indië. Operaties van de Militaire Luchtvaart van het KNIL in de periode december 1941-maart 1942', door Dr. P.C. Boer, met medewerking van P.A.C. Benjamins en M.T.A. Schep; gebonden met een pakkende omslag, 348 blz. met enkele foto's en schetsen; ISBN 90 269 4160 9; Unieboek, Houten, 1990, prijs *f* 49,90.

C.A. Heshusius

'Guerrilla in Mori - het verzet tegen de Japanners op Midden-Celebes in de Tweede Wereldoorlog', door Michiel Hegener.

Als in Nederlands-Indië op het grillig gevormde duizend kilometer lange eiland Celebes (nu Sulawesi), waar de Japanners als eerste aanvalsdoel binnendrongen met hun oversterke parachutisten eenheden, andere landingstroepen gesteund door hun marine en luchtmacht, de gevechten alle in ons nadeel zijn geëindigd, weigert een groep van 125 KNIL-militairen zich over te geven. Ook nog wanneer in maart 1942 het KNIL in zijn totaal op Java tot algehele capitulatie wordt gedwongen. Deze verzetsgroep zat in het hart van Celebes, tussen het grote Posso-meer en de oostkust, in de landstreek Mori. Omtrent deze kansloze guerrilla verscheen al eerder van de hand van J.J. Nortier een artikel (getiteld 'De guerrilla in Midden-Celebes, april 1942 tot augustus 1942') in het Derde Jubileumnummer van 'Mars et Historia' (15e jg, nr. 5, sept/okt 1981, blz 127).

Kort daarna raakte de relatief jonge journalist drs. M. Hegener dusdanig in de ban omtrent de beweegredenen en verdere lotgevallen van deze afgesneden en aldus geïsoleerd en verstoken van orders van hogerhand overgebleven eenheid, dat hij er meer van wilde weten. Hoe het ging toen men daar op eigen initiatief en vindingrijkheid was aangewezen. Hegener heeft er een diepgaande studie van gemaakt. Hij ging naar Indonesië en heeft op Celebes ter plekke alles in het terrein nagelopen, waarbij veel interviews met Indonesiërs die het hele drama rechtstreeks of zijdelings hadden meegemaakt. Ook ging hij voor archiefonderzoek naar Amerika.Alle gegevens zette hij overzichtelijk neer in het boek dat eind augustus 1990 in Bronbeek werd gepresenteerd.
De KNIL-verzetspartij werd geleid door twee jonge luitenants: J.A.de Jong en W.H.J.E. van Daalen. Deelnemers waren een tiental Europese onderofficieren, Inheemse soldaten en enkele 'strapans' of civiele Inheemse dwangarbeiders die hun straftijd uitzaten bij de militaire

detachementen op de Buitengewesten als drager op patrouilles. Verder sloten zich plaatselijk Inheemse miliciëns aan. Een belangrijk punt in het voordeel was dat de guerrilla's de steun verkregen van de locale bevolking en hun (ook Inheemse) leiders. Pogingen van de officieren om betere wapens en materieel te krijgen faalden; het uit een vliegtuig uit Australië gedropte materieel viel in 's vijands handen . . .
Nadat de vijand in diverse gevechten relatief aanzienlijke verliezen had geleden, tegen drie gesneuvelden aan eigen zijde, werd de druk op de verzetsstrijders na enkele maanden dusdanig zwaar dat de overgeblevenen (op een sergeant na, die jaren door de bevolking in de rimboe verborgen werd gehouden) uiteindelijk uitgeput in Japanse handen vielen. Indien men zou vermoeden dat de gevangenen ridderlijk zouden zijn behandeld, vergist zich deerlijk: het lot van die enkelingen was afschuwelijk. Na barbaarse langdurige mishandelingen vonden alle Nederlanders, de drie dragers, een Ambonnees militair en een dorpshoofd de dood door onthoofding.
Het geheel was een ongelooflijke prestatie geweest die deze dapperen hadden volvoerd. Posthuum verkreeg De Jong de Militaire Willemsorde; de overigen, ook posthuum, het Bronzen Kruis.
Het uitstekende boek van Hegener vertelt ons alles op sobere en volledige wijze. Het was de grootste verzetsactie in bezet Nederlands-Indië. Helaas was - tot voor zeer kort - in ons moederland nauwelijks interesse voor verzet in Indië. Mede daarom is het boek van Hegener van zulk een grote waarde. Ook al omdat het afrekent met zoveel onbegrip in Nederland: het KNIL heeft nauwelijks gevochten; de bevolking was niet op Nederlandse hand: de dwangarbeiders werden door het KNIL slecht behandeld en . . . in Indië was toch immers geen verzet tegen de bezetter geweest . . .
Een boek dat men vol ontroering zal lezen. Waarna men in stilte eerbied voelt voor deze mannen die wilden volhouden in de idee dat er spoedig geallieerde landingen zouden komen, die de gehate Japanse bezetters zouden komen verslaan. 'Guerrilla in Mori'; door Michiel Hegener; paperback, 272 blz, met vele foto's, kaarten en een persoonsnamen-register. Uitgave Contact, Amsterdam, 1990; ISBN 90.254.6868.3; prijs *f* 36,90.

C.A. Heshusius

Dr. N. Vels Heijn. Waterloo. Glorie zonder helden. De Bataafsche Leeuw. Amsterdam, 1990. ISBN 90.6707.157.9.

In 1974 verscheen bij de Wetenschappelijke Uitgeverij b.v te Amsterdam het boek Glorie zonder helden. De slag bij Waterloo, Waarheid en legende, door Dr. N. Vels Heijn. Dit boek is nu opnieuw verschenen, maar nu veel royaler van uitvoering en in een ander lettertype, hetgeen het boek een stuk leesbaarder maakt. Verder is een grote vooruitgang dat in dit boek situatiekaarten zijn opgenomen. Het beschrijven van een veldslag is een moeilijke zaak en zonder kaarten verliest de lezer vaak snel het overzicht. Een vergelijking van beide boeken leert de dat de kennis van de auteur bijzonder is toegenomen. We hebben dan ook feitelijk met een nieuw boek te maken en ik ben ook blij dat het verschenen is.
In het boek worden op nuchtere wijze de gebeurtenissen beschreven en worden andere beschrijvingen over de slag met elkaar vergeleken. Hij rekent af met valse romantiek die zo vaak over Waterloo wordt gebracht. Dit boek vertelt het verhaal over soldaten, hun uitrusting en hun bewapening, die deelnamen aan een zeer grote veldslag.
Over de slag bij Waterloo is al veel geschreven en in zijn Inleiding noemt Vels Heijn enkele prominente voorgangers zoals: Jan Willem Pieneman, Captain William Siborne en de grondlegger van de officiële Nederlandse krijgshistorie, luitenant-generaal tit. F. de Bas.
Over Pieneman valt verder te vermelden dat hij de schilder is van het beroemde, maar naar mijn smaak foeilelijke schilderij, De Slag hij Waterloo. Over Siborne valt veel meer te vertellen. Siborne was een Brits historicus die in 1844 zijn boeiende studie over Waterloo schreef onder de titel History of the war in France and Belgium in 1815. Siborne die zelf niet bij de slag van Waterloo was betrokken geweest, putte zijn gegevens uit brieven en ingevulde vragenlijsten van 500 Britse officieren. Dat hij zeker niet onpartijdig te werk ging weten we inmiddels. Siborne creëerde het beeld dat de overwinning op Napoleon te danken was aan het optreden van het Britse leger. De verrichtingen van de legers van de andere betrokken landen werd eenvoudig verzwegen of bekritiseerd. Het laat zich verstaan dat deze manier van geschied-

schrijving veel reacties opriep. Van Nederlandse kant volgde een venijnig boek van de bekende krijgshistoricus kapitein W.J. Knoop. Maar het kwaad was al geschied en een mythe was geboren er, vanuit Engels perspectief had Siborne zijn werk goed gedaan. Tot op de dag van vandaag wordt in Engeland in brede kring nog gedacht dat Engeland de overwinning bij Waterloo behaalde. Ook dit legt Vels Heijn nog eens bloot en daarom zou er eigenlijk een Engelse vertaling moeten komen. Waterloo. Glorie zonder helden is gewoon een fijn boek om te lezen. De auteur neemt ons mee naar de vroege negentiende eeuw en licht ons geleidelijk in over de gebeurtenissen die in het toenmalige Europa van belang waren. Ook Nederland wordt behandeld en de moeilijkheden beschreven die opdoken toen men in 1813, toen het in ons land een afgeleefde boel was, een nieuw leger moest worden opgezet, dat kort daarna de vuurproef moest ondergaan.

E.W. van Popta

HERDENKINGSENVELOP NATIONALE VLOOTDAGEN

De Stichting Den Helder Marinestad geeft, ter gelegenheid van de 34e Nationale Vlootdagen op 21, 22 en 23 juni 1991, een speciale herdenkingsenvelop uit.
De filatelistische bijzonderheden staan hieronder vermeld.

Envelop: 100 grams wit papier, formaat 10x19 centimeter. Een vierkleuren afbeelding van een eskader geflankeerd door twee wapenschildjes.
Frankering: Een Europa-postzegel van 75 cent.
Uitgiftedatum: 11 juni 1991.
Stempel: Een bijzondere dagtekeningstempel 'Veldpost Koninklijke Marine' of 'Veldpost nummer 34'.

Hoe te bestellen?
U maakt, afhankelijk van de envelop die u kiest, het juiste bedrag over op gironummer: 2514156 ten name van 'Stichting Den Helder Marinestad', Havenplein 3 te Den Helder. De bedragen zijn alsvolgt verdeeld:

* *f* 5,00 per 'gewone' envelop;
* *f* 12,50 per 'aangetekende' envelop.

Vergeet u a.u.b. niet het aantal enveloppen en de datum van stempeling te vermelden.
Bestellingen dienen uiterlijk **7 juni** binnen te zijn! Na die datum kunt u de enveloppen alleen nog kopen tijdens de vlootdagen bij het veldpostkantoor.

Dus òf deze stempel,

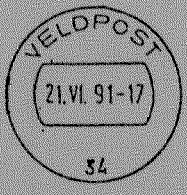

òf deze stempel!

DE DONDERBUS

Inkoop Verkoop Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie Eerste en Tweede Wereldoorlog. Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:
Oostzeedijk beneden 231 A
3061 VW Rotterdam.
Geopend: vrijdag 19-21 uur,
zaterdag 10-18 uur.
Telefoon: 010-4140267
01862-2338
3274 ZJ Blaaksedijk - NL